KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXVII. ÉVF. 1935. JANUÁR—FEBRUÁR 1. FŰZET

A „gyermek“.

(Karácsony után).

A karácsonyról s ezzel kapcsolatban a „gyermek“-ről emlékezem. Csak az imént mult el; hatása, szine, hangulata azonban valamennyire még velünk van; megérdemli foglalkozni vele.

Mikor megérkezett, azt az örömet éreztem, mely a férfikorban olyan ritka. Az ünnep előestéjén a karácsonyfán a lobogó gyertyák és fényszórók, a csillogó tárgyak és a szeretet szerény, de szivből jövő ajándékai olyan érzést keltettek bennem, mely a gondok és életküzdelmek sokaságát, annyi ember rideg lelkületét — legalább egyidőre — feledtetni tudta. Másnap pedig, mikor a hiveknek a szokottnál nagyobb számban az Isten házába ballagását láttam, mintha a hajdankor egyszerü pásztorainak és kelet bölcseinek utraindulását, lábaiknak egyhangu kopogását hallottam volna, amint haladnak az uj élet, a jobb jövő felé s keresik azt, akiről angyali szózat mondja, hogy ő az egész emberiségnek öröme lesz.

Ott benn, az Isten házában, az egykori csillag fényét láttam ragyogni a küzdő életből kiszakadt emberek szemében. Abban a gondoktól mentes lelki hangulatban uj világ küszöbén éreztem magamat, hol megujult erőnek és bizalomnak láthatatlan szárnyai magasra emeltek s azoknak zajtalan hullámzása lelkemet átringatta oda, hol békesség van a földön és jóakarat az emberekhez. Képzeletem gyors repülőgépnél gyorsabban száguldott és ott állott meg, hol egykor jámbor pásztorok nagyvilági izgalmak nélkül teljesitették kötelességüket. Akik azonban a világ folyását nagyobb figyelemmel kisérték, aggódva látták, hogy a lelkekben a jobb jövőért régóta élő nagy és erős hit mind jobban gyöngül. Az olyan régóta reménykedő nép a hosszas várakozásban már-már kifáradva, feledni látszott, amit Izrael nagy prófétája, Ézsaiás olyan biztosan jövendölt:

„...nekünk gyermek születik, Fiu adatik nekünk, kinek vállán fejedelemség lészen s csudálatosnak, erősnek, hatalmasnak nevezik“. (Ézs IX. 6.)

Gyermekálmaim s ifjuságomnak a sors keze által sokszor letarolt reményei elevenedtek meg ujból a deresedő férfikorban, mikor a nagy próféta biztatása az ünnepi hangulatban ismét átviharzott néha már szintén csüggedésre hajló lelkemen. Éreztem tisztán, hogy a karácsony a prófétai igéret folyton ismétlődő beteljesedését jelenti, mert közel kétezer év távolából hitem mind tisztábban látja a várva-várt „gyermek“ megszületését; de éreznem kellett azt is, hogy gyermekálmaim karácsonyi fényéből, szinéből, mely életutamon egykor biztatva küldte előre súgarait, hogy egyengesse a meglett kor rögös utait, milyen sok lekopott, elveszett. Ifjui reményeim képzeletszőtte igéreteiből milyen sok belehullott észrevétlenül a bizonytalanság tengerébe... Egy azonban megmaradt teljes épségében, vagy legalább szokatlan erővel ujul meg időről-időre a reánk zuhanó bizonytalanságban. Megmaradt az inkább mindig prófétai ajakra illő, senki által el nem vehető, a lelkem mélyén élő tudat: „nekünk gyermek születik, Fiu adatik nekünk, akinek vállán — egy vagy más vonatkozásban — fejedelemség lészen“.

Legyen akármilyen nehéz az élet, a tudat biztató hangja fülembe cseng a messze távolból. Legyen akármennyire tövissel kirakva az utam, lábaim az emlékeken át feléje visznek. Tomboljon bár az emberi gyarlóság és elfogultság avagy a tudatlanság kavargó vihar módjára körülöttem, belőlem nem lehet kiölni a hitet, hogy az emberiségnek, a jövőnek „gyermek“ születik.

Ki ne érezné, hogy annyi gyermekszületés: megannyi igéretbeteljesedés és örömizenet Isten mérhetetlen világában, az emberiség történetében!

S aztán a csillogó remények között hányszor látjuk a történelem folyamán igazán egyszerü sorsban a különben nagyrahivatott „gyermek“-et, midőn földi élete elindul s a benne rejlő szép tehetségek birtokában göröngyös utja lassan, de biztosan magasra ivel! Hogy csudálatos, erős, hatalmas lesz a neve! A születés csodálatos ténye már az első pillanatokban meggyujta a szülői szivben a fénylő csillagot. Az örömizenet hangja hallszik az érte dobogó kebelben. A dal magasra emelkedik, mintha Isten szine elé igyekeznék, áldást esedezve a még csak bomladozó reménységre. Még ön-

tudatlan a „gyermek“ s szellemének kibontakozása még nem indult meg, de már ki kell nyulnia a védő karnak, mert „csalárd a világ s gonoszak a napok“ s magához kell ölelnie a magával jótehetetlen csecsemőt, ha életet akar biztositani neki. Már leskelődik a rosszakarat és megmozdul a féltékenység; a hizelgés és képmutatás szinte idő előtt hallatja csalogató szavait, hogy tőrbe ejtse; az üres fölényeskedés ezermester módjára akarja eltakarni rejtett céljait, bár nem takarhatja el eléggé tudatlansága hibáit, büneit; csak éppen a láthatatlan védő karra nem gondol a gyarló ember, aki bünös szenvedélyeire a kelleténél többször hallgat s önmagáról olyan sokszor elfelejtkezik; nem gondol az isteni gondviselés erejére, melynek biztos védelme alatt nő, fejlődik feltünés nélkül az emberiségnek, a müveltségnek, a haladásnak, a lelki szépségnek a „gyermek“.

Mulik az idő, évek hullnak a mulandóság ölébe, de a gyermekkel kapcsolatban nem hallgat el egészen a biztató dal; még visszazeng időnként a mindig várakozók lelkében. Észre sem veszik a nagyok és hatalmasok, a felületesen gondolkozó és elbizakodott emberek s már fejlődött formájában jelentkezik az igéret beteljesedése: a „gyermek“ már a Mennyei Atya dolgaival, a lelki világ mindmáig meg nem fejtett kérdéseivel foglalkozik. Aztán rendre papok és tudósok csodálkozásán, a sátánnak önmagában való legyőzésén, Istennek mint léleknek a tiszta megismerésén, bünösök lelki megtisztitásán és emberi méltóságuk fölébresztésén, az igazság meggyőző erején keresztül „fejedelemség“-re emelkedik, csudálatossá, erőssé, hatalmassá, nő a „gyermek“, ki előtt nem egy ország győzelmes népe, hanem a tiszta nemes, eszményi élet harcosai hódolnak. Megtagadhatják a rokonai, lenézhetik a világ hatalmasai, de parányi leheletére, egyetlen szavára „a sánták járnak, a vakok látnak, a süketek hallanak, a foglyok megszabadulnak, a szegényeknek az evangélium prédikáltatik s boldog, aki őbenne meg nem botránkozik“. Megfeszitheti és kifejtheti erejét vele szemben az anyagi érdek, az önzés, keresztezve utait: tombolhat a harag és gyülölet körülötte tehetetlen dühében, látva, hogy mégis győz az igazság és diadalt ül az ártatlanság, de ő szilárdan áll a viharban és megy tovább a maga utján. S amig királyoknak a trónja az idők viharában recseg vagy éppen összeomlik, országok és népek megsemmisülnek, addig a „gyermek“ az időben folyton

fejlődik, „ember“-ré növekedik, „fejedelmesség“-re emelkedik, romok, mélységek és szakadékok között évezredeken át diadalmasan uralkodik, pedig nincs más vele csak Isten, eszméinek igazsága és saját lelkiismeretének megnyugtató tudata

Lehet, hogy az életküzdelem nagy harcában elesik, elhull látszólag nem egy a „gyermek“-ből. És sokan azt hiszik, hogy az ilyen örökre elveszett. Emberi érzésem és hitem azt mondja, hogy a „gyermek“ hatástalanul meg nem semmisülhet, mert minden „gyermek“ ember és minden emberben van magasabb érték, melynek egyszer, valamikor valamilyen módon kifejezésre kell jutnia.

Viszont a haladás és fejlődés utján ott látom a lelki fejedelemségre emelkedett és az egész emberiségnek szolgáló megannyi „gyermek“-et. Ott látom most egy vallásalapitóban vagy törvényadóban, majd a költőben vagy tudósban; most egy felfedezőben vagy a tudomány nyugtalan harcosában, majd a szellemi és lelki élet reformátoraiban, a társadalom alakitóiban és a vértanukban, akik meggyőződésük mellett mindhalálig megállanak, m jd egy államférfiuban vagy szabadsághősben, aki nem népeket igáz le, nem ártatlanokat kinoz és kerget a halálba, hanem védi az embert és az emberi jogokat, a kulturát és a jövőt s egyetlen célja, hogy százezrekre, milliókra menő egyszerü harcos segitségével időről-időre örömizenetet hirdessen a világnak.

A karácsony fénylő csillaga most is azt az utat mutatta meg a látni akaróknak és hinni tudóknak, melyen a „gyermek“ a benne lakozó igéret szerint világhóditó szellemmé, emberiséget boldogitó erővé fejlődik.

Tudom és nem hallgathatom el, hogy mostanság a születések nyomán tele van a világ elkeseredett, nyomott, csüggedt érzéssel s az örömizenet hangja mind ritkább lesz. A gyermekkel járó gond, aggodalom sokszor tépi foszlányokra a hit biztatásait. Az igéret szüntelenül alakul és erősödik minden szülői szivben gyermekével szemben, mert azt müködésében korlátozni nem lehet, de hányszor csalódik keservesen az ember a saját maga által formált igéretben. Azonban tudom azt is, hogy Jézusnak a szelleme — láthatatlan, de hatásában érezhető fejedelmi koronával a fején — itt él és müködik közöttünk. S a gunyolódók, a kárörvendők, a könnyelmüen kacagók megcsufolására a gyöngéknek erőt ad, a tévelygőket megtériti és jó utra vezeti, a bünösöket önmagukba szállásra készteti s

nehéz próbákon át az életre ujjászüli, az ártatlanokat és bizni tudókat megdicsőiti s akiknek lelkében a szép, az eszményi élet csalódások között is homálytalanul ragyog, azokat egyszer végre szintén fejedelemségre emeli, naggyá, erőssé, hatalmassá teszi.

Bizom benne, hogy az élet minden vonatkozásában a társadalom megujitására, az emberiség lelki világának a felrázására „gyermek születik, Fiu adatik“, aki elnyomás helyett szabadságot biztosit, a tévelygőkkel szemben türelmet gyakorol, a testvériség érzetét mélyiti, a jobb jövő hitét ébren tartja és ápolja, a hitvilág fejlesztésére és a haladás szellemének érvényesülésére biztos utat mutat.

Minden ilyen születés karácsonyt jelent időről-időre a szivekben. Hiszek hát a születés örömében, a „gyermek“-hez füződő igéretekben s várom reménységgel, bár alig mult el, a karácsonynak mindennapi életünkben való megujulását, várom, mert van hit és bizalom a lelkemben s Isten gyermekének tudom az embert.

Kovács Lajos.

Dávid Ferenc korának lelki világa.

(Fölolvasás vázlata).

A XVI. század nagyszerű szatirájának, a Balassi Menyhért árultatásáról cimű komédiának, van egy pompás korfestő jelenete, a toldalékszerű 5. rész. Menyhárt úr fiának, Boldizsár úrfinak a szökését készítik elő benne. Amíg a paripákat nyergelik, az úrfi beszédet folytat a szökésben segédkező két cimborával, Tamás és Péter diákkal. Ők az úrfi mentorai s kötelességszerűleg, de meggyőződés nélkül prédikálják a becsületességet és jámborságot a nagyreményű csemetének. Csakhogy a csemetének több esze van, mint a két jámbornak s cinikusan felelget. Erre az egyik megdorgálja: „Azért egy barbarus vagy te, Boldizsár". Boldizsár úrfi hahotázva vág vissza: „De bestye érti, nem én azt, mit teszen az barbarus. Talán Borbárát, vagy Kis Lőrinc Katát: az jó és magyarul vagyon, de azt a lator Szénási kicsapta kezemből... Abból menjünk csak el, az kit te álmodozsz: Micsoda fia volnék én Balassi Menyhértnek?! Tudod-e, hogy az szakmári arany-pogácsák helyében valahogy s valamint mást kellene keresnünk Detrekőben is." — *„Benedictio domini facit divites"* — feleli Tamás diák. Az úrfi nem akarja érteni s elméskedik: „Vagy Benedek, vagy Kelemen, de én azt mondom, hogy mind jámborságod, mind tudományod tied legyen, nekem csak aranyam legyen". S elmondja, hogy ő csak „Gyötrekőbe" vágyik, megjárni a bokrokat, völgyeket, leshelyeket, erdőket, útakat, hol árus embereket lehet kifosztani.

Szatira biz ez, torzítás, de belefacsarodik az ember szíve, mert a másik Balassa jut eszünkbe, a költő Balassa, halhatatlan dalok koszorús költője, a magyar trubadur, akiről nem torz mese, hanem szomorú, kegyetlen valóság, hogy nagy bujdosása után, mikor már minden kötél szakadt, valóban meglakta a bokrokat, völgyeket, leshelyeket s kirabolta az árus népeket.

Szóval ha az 5. felvonás azt akarta példázni, hogy az alma

nem esik messze a fájától, hogy egyik Balassa, egyik úr olyan, mint a másik, a példázat remény felett jól sikerült. Most már igazán megértjük az apát, mért Kolumbus-tojás neki a hittel való kereskedés: „Micsoda, hittel? Bizon nekem tetszik, igen jót szólasz. Az nagy istenre mondom, soha semmihez olyan kész nem vagyok, mint ehez, mert nagy jó és hasznos kereskedésnek esmertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések mind semminek tetszenek, kit én meg is próbáltam, mert én tolvajlottam is, loptam is, bort is árultattam, szilvát, dinnyét, ugorkát, egyebeket sokat, posztót, gyolcsot és egyéb kalmárárut bóttal tartottam, az arany cementet is megizelítettem vala, in summa mind semmi az többi az egy hittel való kereskedéshez képest".

Igen, igen, a hit, a hittel való kereskedés. Ez a XVI. század. Menyhárt uram oda visz. Rátapint arra a *spiritus agensre*, mely a hitújítás korának lelki világát állandóan foglalkoztatta. A hit az, ami tartalmat, célt, értéket és életet adott a XVI. század emberének. Egyik kereskedett vele, a másik meghalt érte. De aki kereskedett vele, végül az is a Krisztus katonája volt. A hittel kereskedő Menyhárt unokaöccse, a daliák daliája, a hazájáért vértanúhalált halt Bálint is eladta volt a hitét, csakhogy a vérfertőzés rettenetes vádjától szabaduljon, de amikor Esztergom ostrománál elfolyt a vére, utolsó szavai ezek voltak: „Krisztus meghalt érettem, minek kételkedjem! Uram, a te katonád voltam, a te seregedben jártam". S az erdélyi reformátusok tudós püspöke erről a hithagyó vitézről állapítja meg, hogy Ady előtt és mellett az egyetlen igazi vallásos költője a magyarságnak, de kortársai is igy vélekedhettek, mert azt mondták, „egy *igén* többet nyom, mint más nagy rakás szón".

Ez az ige, ez a világot mozgató igéje e kornak a hit. Ki hol és hányszor kereskedett vele, nem kérdezzük, de halni ketten haltak meg érte. Mind a kettő unitárius. Az egyiket, Alvinczy Györgyöt, a kálvinisták akasztották fel, a másik Dávid Ferenc, a dévai börtön vértanúja. Keserű ironiája a sorsnak, hogy a hitcserélést mégis éppen csak Dávid Ferencnek szokták fölróni, úgy „a" suba alatt. Hát ami igaz, igaz, ő a legnotoriusabb hitváltoztatója korának. Ő ment a legtovább. De annyira tán még se ment, mint a legújabb erdélyi irodalomtörténet írója, Szerb Antal, jóhiszeműleg képzeli. Azon még szemet lehetne húnyni, hogy a nagy próféta életét 1513—1588 közé helyezi s a vallásszabadságot törvénybe ik-

tató hires tordai országgyülést 1557-re teszi, ez lehet sajtóhiba is, de hogy már nem is mint szombatost, hanem mint valami spiritualis-misztikust halatja meg Dávid Ferencet, ezzel a szájába kívánt végső sóhajjal: „*Ich weiss, dass ohne mich Gott nie ein Nu kann leben*“, az már, szeliden szólva, szomorú tájékozatlanság. A keresztény istent kár lebunkózni Dávid Ferencben. A lelkében fölvillant Istennek sokkal szerényebb, együgyűbb és odaadóbb szolgája és apostola ő, hogysem ilyen racionálisan nagyképű s idétlenül modern lehetne. Hagyjuk csak őt ott a XVI. században. S minket se képzeljen senki valami istentől elrugaszkodott fenegyereknek. Mi még mindig elég jól érezzük magunkat a Dávid Ferenc századában, a Dávid Ferenc lobogója alatt, ha azóta kissé másképpen nézünk is arra a lobogóra. A Dávid Ferenc százada a mi hőskorunk, az unitárius hőskor. Eposzba kivánkozik, hőskölteménnyé igazodik minden mozzanata. Ez a mi honfoglalásunk, ez a mi huszáros kirobbanásunk az eszmék és gondolatok porondjára. Itt vágjuk le a magunk rendjét, itt foglalunk földet, itt a miénk a világ, — s itt csúfol meg, itt tapos ránk az a világ, itt nyomorít örök kisebbséggé, örök megpróbáltatások és keserűségek végzetszerű örököseivé és hordozóivá, itt leszünk unitáriusokká, magyar unitáriusokká. Hiszen igaz, vallásnak nincs, nem lehet tulajdonképpen nemzetisége, az unitárizmus a legnemzetközibb eszmeáramlat, de a mi unitárizmusunk valahogy mégis más, mint az angol, amerikai vagy cseh unitárizmus. Azok a keresztény istenkeresés boldog oázisai az igazságra szomjuhozó lélek bátorszivű beduinjainak, a magyar unitárizmus egyúttal történeti alakulat is: oázisait nem lehet feledni, nem lehet ott hagyni, vinni kell magunkkal a szivünkben a sátorral együtt, mert könny és szenvedés szentelte meg. Az otthagyott ősházába nincs visszatérés, de a fölszedett sátorfa ünnepi nosztálgiát sugall a lélekbe. Hogyne érdekelne hát minket ennek a kornak a gondolatvilága. Hogyne érdekelne, mi volt és mit jelentett ebben a reformációban a Dávid Ferenc reformációja!

Hogy mi az a reformáció? Azt mondják, hogy a középkor szellemén diadalmaskodó második és igazi renaissance, a renaissance renaissance-a, a humanizmus hitújítása a germán faj szellemében. Lehet, de a szavak rendesen csak épp hogy úgyahogy fedik, de nem merítik ki a tartalmat. Ruganyosabbak is, hogysem mérni lehetne velük. A humanizmus pl. amerikai hitrokonainknál ma valami egyebet jelenthet,

mint a történelmi humanizmus. S ha Luther is a humanizmusra épített s a mi amerikai szektáriusaink is arra akarják fölhúzni a maguk unitárizmusát, könnyen zavar állhat elő s vagy nekünk nem lesz semmi keresnivalónk a protestánsok között, vagy a protestánsok nem árulhatnak velünk egy gyékényen.

Mert mi az a renaissance és mí az a történelmi humanizmus? Kétségkivül a középkor szellemén diadalmaskodó forradalom. A kiásott óvilág romjai alatt megtalálták az új embert, a boldog embert, a magára eszmélni tudó és merő embert. Fölfedezték, hogy az embernek azért van lába, hogy járni tudjon vele. Azért van szeme, hogy meglássa a szépet. Azért van esze, hogy ne tartsa a bocskorában, éljen vele. De a renaissancenak még sem a forradalmi bálványrombolás a lényege. Lényegében mégsem forradalom, főleg nem vallási forradalom.

Nem igen történt egyéb, mint az, hogy az ember bepillantott véletlenül egy kulcslyukon. S elébe tárult a mult ködén át megszépítve egy rég letünt csodálatos világ, a mesebeli Atlantis. Egy olyan világ, ahol nincs mezitláb, nincs nyomorúság, nincs szemforgatás, ahol nincs kereszt, nincs Krisztus, nincs kötelesség, ahol nem örökös holnapokkal és holnaputánokkal van kikövezve az út, hanem ahol van kultura, van művészet, van ragyogás, van fény, van szépség, van szellem, van attikai só, ahol van boldog, vidám kacagás, kék ég és csengő barack, ahol a holnapot, sőt a holnaputánt is úgy hivják, hogy ma. A renaissance embere ebbe a mesebeli csodás világba pillantott be. A forradalmi lépés és lendület tőle csak annyi, hogy volt bátorsága nem félteni a félszemét az elkárhozástól. Volt mersze megfordítani a kulcsot a zárban. Az ajtó kinyilt s ő belépett, sőt, amit elhagyhatott volna, az ajtót is behúzta maga után. Behúzta az ajtót s aztán a gyerek naiv bámulatával tapogatta körül magát az új világban A ragyogó palástot magára szedte, a szépség szárnyas paripáira felcsipeszkedett, bemarkolt a művészet csillogó aranyával telített kádakba s teletöltötte minden zsebét, berugta az édes nektárt csillogtató hordókat s megrészegült a más borától. Kedves, naiv, rakoncátlan gyerek, kedves naiv bugyutácska majom. Mintha érne valamit a talált kincs, a mások kincse, mintha a fölszedett pávatollaknak volna valami közük a szépséghez. Mintha volna igazi öröm és megelégedés azon az egyen kivül, amit a magad erőfeszítése és izzadsága révén szerzesz.

A humanizmus minden, csak nem vallásos jellegű eszmeáramlat. Példán lehetne meggyőzően bemutatni. Van nekem egy kedvelt humanista költőm, minden sorát lefordítottam, Janus Pannonius, korának legnagyobb költője, a magyar szellemi élet legnagyobb büszkesége a középkorban, világhirű nagyság. Hát ez a jellegzetesen humanista költő, aki azonfelül előkelő egyházfejedelem, Istennek fényesen fizetett szolgája, pécsi püspök is, Krisztus apostola: valójában éppen olyan hitetlen atheista volt, mint a humanista világ többi nagy pogányai. Fiatalkorában (16 éves) egy drámai lendületű nagyszerű versben leckézteti meg barátját, a 20 éves Galeottot, hogy költő létére ő is zarándokútra kelj: költészet és vallásosság nem fér össze, vagy szent az ember, vagy poéta. Eget ostromló kamasz-szertelenség biz' ez, igaz, de a kamaszt a későbbi püspök se tagadta meg. A lesajnált Galeotto sem lehetett egyébiránt valami 19 próbás pápista, mert később egy könyvéért, melyben antitrinitarius féle eszméket penget *(De incognitis vulgo.* Megérdemelné, hogy valaki közülünk beletekintsen), szinte megégették Velencében. A megdicsőüléstől csak a visszaszivás s tán a Mátyás király magyar aranyai mentették meg az egyébképpen elég léha erkölcsű, minden lébe kotnyeles humanistát.

De van Janusnak egy még érdekesebb költeménye, egy olyan vallásos költemény, amelyben minden van, csak éppen vallásosság nincs. A cime: *Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere:* „Ott ül fönt az Olympusnak tetején Öregisten", — már mint a keresztény Isten s akárcsak a Zrinyiászban, egy szempillantással világot megméri „életet és lelket vizsgál, a kebelt, a gerincet" s látja a bűnbe merült emberiség minden rettentő hibáját és istentelenségét. Bőszült haragjában ezért tanácskozásra hivja össze az égieket. Megnyitja az ülést, előterjeszti s hosszan és kimerítően ismerteti a tárgyat, dühbe lovalja magát s végül inditványt tesz, tűzzel kell kiirtani a hálátlan emberiséget. Ámult döbbenet ül erre a szivekre, aztán vak lárma morajlik, mig végre szót kér a törtszivű Szűzanya:

„Gyermekem, édesanyádnak e szó egyedüli reménye,
Ebbe fogózva merek szólni csak, itt az erőm.
Én szép drága Szelídem, ilyen harag illik-e hozzád?"

. . . esdekel szép hosszú, művészi felépítésű oratioban s kegyelmet

kér az emberi nemnek. A tárgy kétségkivül elég vallásos, a kidolgozás is hatásosan szép, de biz' ebben egy szemernyi komoly vallásos érzés sincs. Ha nem tudnók, hogy ambiciózus Homeros-utánzat, joggal azt hihetnők, hogy csúfolkodó parodia az egész. Krisztus Istene az Olympuson székel, indulatos és hiú, mint Zeus-Jupiter, fél is egy kicsit a földiektől, hogy megostromolják s még leszedik a várából. Elfelejtkezik róla, hogy ő Szentháromság-Egyisten s alkotmányosdit játszik, tanácsot hiv össze, előterjeszt, *pro domo* érvel, haza beszél, megváltást emleget. A *Diva pudica* is főleg azt sajnálja, hogy az emberiség elpusztitása esetén az egész megváltás fuccsba megy, Isten hiába feszíttette föl magát, kezdheti elölről az egész komédiát, mert — s ez a leggroteszkebb érvelés, mintha csak Szerb Antal beszéltetné Dávid Ferencet — maga alól vágta ki a fát, nem lesz ezután aki imádja, s ha nincs imádó, imádott se lehet, Isten sincs. (Nic ein Nu kann leben ohne mich.)

Ilyen komolytalan léha játék a Janus Pannoniusék és a föltételezett Szerb Antal-Dávid Ferencék vallásossága. S kevés kivétellel ilyen volt az egész olasz humanista világ vallásossága. Elmélyülni csak Erasmuséknál kezdett, de Erasmus már a reformáció hajnalpirja. A boldog gyermek még nem érzi. Még nem ebredez Neki még ninesenek problémái, kétségei, mardosó gondjai. A gyermeknek csak játékszerei vannak, kockák és légvárak, füles gombok és festett olympusi istenek. Elfér köztük a Názáreti láthatatlan Jahvéja is. Eggyel több vagy kevesebb, már ugysem sokat számit. Buta dolog volna bántani, mert ő az anyagi boldogulás, a *summum bonum*, a szép élet egyetlen eszköze, ő adja a főpapi diszt és dominiumokat.

De minden játéknak vége szakad egyszer. Minden gyerek férfivá érik s elébe mered az élet. A renaissance játákos gyereke Luther Mártonban ért férfivá. Sajátságos, nem mindennapi, jellegzetes férfivá. Meg kell nézni az arcképét. Széles, keményvonalu parasztarc. Nincs benne semmi légies finomság, semmi eszményi transcendentalismus, semmi aszkéta átszellemültség, semmi Apolloi fönség és nagyvonaluság. Zsiros próza és kiáltó hétköznapiság az egész ember. De ember, de egész ember. A duzzadó erő, a komoly férfiasság megszépitő vonásaival. A hatalmas homlokon kettős keserü ránc borong. S a szemek, az átvirrasztotott éjszakáktól révedező szemek arról beszélnek, hogy ez a széles mészáros-mell kemény lelki tusákat viv a maga istenével, a lelkiismeretével. Já-

kobot leteperték, Jákobot a földhöz vágták, Jákob már a kalamárisát is a falhoz vágta, de Jákob tudja amit senki se tud még, hogy istene csak annak van, aki megharcolt vele. Ez a csuklyás barát nem a szépbe szerelmes többé. Ez a hus-vér-ember nem ér rá egy percig is játszani: az Urral van beszéde. Ez a sziklába keményült egyenesség nem alkuszik. Nem nézheti a külső csillogás léha billegényeit, utálja a hitáruló kóklereket. A hit neki nem cédula. A hit neki az élet és az életet adó üdvösség. Itt állok, másképp nem tehetek, feszitsetek meg.

S amilyen a mester, olyanok a tanitványok. Janus Pannoniuséktól Lutherékig egy század ha van de egy világ választja el a két századot egymástól. Ami ott léha kedvtelés, az itt üdvkereső nyugtalanság. Ami ott finomkodó előkelőség és szépelgés, az itt duzzadó erő, keresetlenség és nyerseség. Az isten ott Olimpusra ültetett csepükóc-figura, az isten itt a szivbe látó világszem, az ingyen kegyelem végtelen ura. Az ember ott egy kulturában és miveltségben tulfinomult világ raffinált gyönyörüségeiért rajong, az embert itt az ősegyház idilli életének jámbor egyszerűsége és melegsége vonzza. *Revertamur*, zengi mind a kettő, de az egyik a büszke Apolló felé, a másik a mezitlábas szelid Názáreti evangéliuma felé evez. A renaissance és humanizmus kiválasztott egyének exotikus csemegéje volt. Életgyökerei nem nyultak, még nem nyulhattak be a *servum pecus*, a nép széles rétegeibe. Nyelvben is egészen idegen. A reformáció ellenben egészen a tömegek vállán nyugszik, mindenkihez szól, mindenkitől állásfoglalást kiván, mindenkinek személyes ügyévé predikálódik.

Nekünk különösen kapóra jött. A magyar sosem volt valami bigott keresztény, a középkorban sem. A rajongás beteges szertelenségeitől mindig megóvta egészséges józansága, vele született faji értelmessége. S bár a jellegzetesen magyar Mária-kultuszban gyönyörü magyar tulipánokkal gazdagitotta a nemzetközi katholicizmus virágos kertjét, a törzsökös magyarság Szent István után még száz év mulva is visszasirja Koppányt, csombokra ereszti a haját s gyilkolja a nemmagyar Isten nemmagyar papjait. „Ötszáz évig járt templomba — mondja egy szeminariumban nevekedett tudósunk — s a legtöbben még azt sem tudták, mire valók a fényes szertartások, mit berbitélnek papjaik." (Horváth C.) A reformáció a törzsökös magyarnak valami hazasiró magáraismerést jelentett. Szivébe

döbbentette a magyarság ősi végzetet, a fejére ültetett idegen kizsákmányolókat. Eb ura fakó! Engedjük már szóhoz a magyar istent is, járjunk a magunk lábán, vegyük *mi* a kezünkbe a magunk üdvösségét. A magyarság faji erényei, férfias, büszke szabadságérzete, veleszületett józan értelmessége élednek föl és jutnak szóhoz. Az ész, az értelem betöri a teologiai dogmák dohos babiloni falait, eldob minden emberi tekintélyt, szemébe néz minden állításnak, megmér minden igét, ahogy a bibliában olvasta: „mindeneket megpróbáljatok s ami jó, azt megtartsátok". Ami eddig szinte vétekszámba ment, a szent iratok olvasása és értelmezése most egyenesen kötelességévé lesz a hiveknek. Ha három ember összekerül, már hitet igazit, a bibliát vágja egymás fejéhez, a vasárnapi prédikáció érveit, bunkóit fogja-forgatja. Papnak sose volt még ekkora becsülete, de a pap se volt soha ennyire apostol. Hány szegény ördög odahagyja a zsiros eklézsiát, vándorbotot fog a kezébe s megy a bizonytalanságba, új hiveket nyerni az új hitnek. Mihály pap, ha éjjel ki akar lépni a hajlékából, karóra szurt tököt dug ki elébb az ajtón, hadd loccsantsák szét azt előbb a lesben állók, nem az ő kopasz fejét.

A magyar reformációnak két hatalmas tipusa van, a két nagy ellenfél. Melius Juhász Péter és Dávid Ferenc, a debreceni pápa s a dévai martir. Ha korunk lelkivilágát a maga eredetiségében és frisességében látni és ismerni akarjuk, csak az irásaikat kell elővennünk: kőbevésnivaló plaszticitással ugrik elő mögülök az ember. Egyik a szenvedélyek izzó hevével lép a porondra, kemény nyakas, türelmetlen, hajthatatlan somogyi magyar. A másik a szelid türelmesség, a megbocsátó szeretet, a senkit nem bántó, mindenkit megérteni és megbecsülni kivánó jámborság. Példátlan anachronizmus ebben a vad, szilaj, erőszakos indulatu korban. Annak úgy vág a szava, mintha fokossal hasitna eleven húsba, ez mintha tejbe mártaná a pennáját, ha veszekszik is, csak a megértés és megbocsátás édestejét csurgatja. A dévai vértanu az egyetlen reformátor Luther óta, aki nem annyira a mások ellenvéleményével, mint inkább magával, a maga lelkiismeretével, a maga istenével vivja a maga Jákob-harcát... Talán azért olyan szelid s azért olyan rendületlen... Jákobot leteperték, Jákobot a földhöz vágták, Jákobtól már a kalamarisát is elszedték, de Jákobnak istene van, megtalálta. Megtalálta és meghalt érte.

Luther Mártontól Dávid Ferencig hosszu az út. Sok a gübbenő és sok a kényszerü kanyarulat. Meredek a lejtő és kinos a kapaszkodás köröm nélkül. A biblia örvényein s a racionalizmus útvesztőin kell átvergődni. De aki Luther Mártontól indult el, annak előbb vagy utóbb föltétlenül meg kell érkeznie Dávid Ferencig, az unitárius Rómába, mert minden út oda vezet.

Luther M. az elindult, Dávid Ferenc a megérkezett unitárius. A megérkezett, de örök pihenésre be nem rendezkedett Krisztus-tanitvány. Mert az unitárizmus nem mellveregető megérkezés, nem köldök-néző elpihenés, nem másvalaki Jákob-harca értem, nem páholyban ülő édes szendergés, bolond verekedők lemosolygása, nem a nincs-tovább, nem a halál. Csak szomjuság s nem torkig telitett jóllakottság... Csak a harc s nem a harc utáni diadal-mámor. Nem elvek és dogmák végérvényesen kiépitett és lezárt rendszere. Csak elveken és dogmákon át bukdácsoló út Isten országa felé. Mert az ember az unitárius, nem a rendszer. Az emberen kell igazitani, nem a hiten. Az ember a fontos, nem az amit hisz. Tisztázd az Urnál a számládat, békülj ki a lelkiismereteddel a Názáreti tanitása szerint s unitárius vagy, a Jézus tanitványa vagy, ha nem is láttál keresztvizet, ha meg is buktál a katekézisből, ha nincs is (és nem is lehet) velem teljesen egy, kötelező hitrendszered.

Mert mit tesz Dávid F. vallásán lenni?

Olthatatlan szomjusággal áhitozni és keresni az igazságot és világosságot, a lelkiismeretünkben fölvillant Istent; a magunk lábán jutniel a megrenditő, de el nem csüggesztő nagy *Ignorabimusig;* ott megfogni a Názáreti kezét s vele együtt, benne és általa hinni a transcendentalis értékek, a le nem mérhető valóságok: a szeretet, jóság, alázat, becsület mindent megváltó és mindent megvilágositó erejében. Isten országát csak ezekkel és ezekben lehet megtalálni.

De nekünk magunknak, egyenként külön-külön kell megtalálnunk. Mert az unitárius nem születik, az unitárius lesz. Az én istenem csak én találhatom meg. Ezt Dávid F. se végezheti el énhelyettem: személyes élményemmé csak én tehetem a vallásomat. Isten országát csak én épithetem föl magamnak s a magaméinak akiket szeretek. Ez nem azt teszi, hogy nélkülem nincs Isten. Ilyen fennhéjázó ostobaságot Dávid F. szabásu lélek el se képzelhet. Csak annyit jelent, hogy Isten országát sose látom meg, ha azt várom, hogy mások oda ölben vigyenek.

Unitáriusnak lenni nem könnyü dolog. Ide kettő kell: bátor sziv és alázatos lélek, az alfa és az omega, a plus és a minus, a zenith és a nadir, az igen és a nem, emberben és minden egyébben a csorbitatlan, a teljes Egész. Az unitárius szimbolum ez: „legyetek okosak mint a kigyók és szelidek mint a galambok“. Tüzet igyatok. de ha a kebletekben fölgyult csipkebokor nem a bibliai lánggal tart atyafiságot, a véretekkel oltsátok el. Mert áhitat, mert odaadás, mert önzetlenség, mert szeretet, mert Krisztus nélkül nincs unitárizmus.

Ezt izeni nekünk a Dávid Ferenc kora.

Pálffi Márton.

Éjfélt ütött.

(Se bate miezul nopţii).

M. Eminescu költeménye.

Ott fenn ércnyelvén a harang elütötte az éjfélt.
Mért s hol bóbiskolsz, éltem vén vámosa, álom?
Végy vámot. Gazdád vert ösvényemre minek ver
Vissza megint? Mérlegre minek tegyem újra, melyik nyom
Többet: az Élet emitt, vagy amott a Halál? Nem,
Nem billen, nem dönt ma se. Helyt áll. Néma a nyelve.

Fordította; *Pálffi Márton.*

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Az elmult négyszáz esztendő alatt sokan keresték Dávid Ferenc arcának vonásait, ellenségei és jó barátai egyaránt. Nem a külső vonásokat igyekeztek felkutatni, mert ez hiábavaló fáradság lett volna — minden egykoru kép elveszett. Hanem inkább forrongó, majd megnyugvó lelkének rendkivüli vonásai keltettek olyan érdeklődést, amely csak a nagy egyéniségeknek, a mindennapit messze tulhaladó emberi lelkeknek jár ki. Mint mágnes a vasat, ugy vonzzák az emberi kutatást azok a tüzrakétak, amelyek a történelem egén roppant robajjal feltünnek, hogy azután széthulló szellemsziporkáikkal utunkat a sötét éjszakában még sokáig megvilágitsák.

Hogy Dávid Ferenc ilyen ritka egyéniség volt, azt mutatja a nagy gyülölet és a rajongó szeretet, amellyel ellenfelei, illetve hódolói körülvették. Épen ezért a kép is, amelyet lelki arcáról megrajzolni törekedtek, mindig szinezve van az érzelemtől, amellyel irányában a rajzkészitő viseltetett.

Mindenesetre érdekes volna lelki arcáról készitett összes képeket összegyüjteni tanuságképen arra, hogy mily gyönge az emberi itélet akkor, ha azt a szenvedély lekötve tartja. A sokféle kép között alig lehet felfedezni olyat, amelyik a puszta igazságkeresés szolgálatából született volna meg. A legtöbbet bizonyos érdekek hoztak létre ugy az ellenfelek, mint a követők részéről. Ez a Dávid Ferenc-kutatás egyik fő hiánya.

A másik hiány pedig abból a tényből állott elő, hogy az utóbbi évtizedekben hatalmas lendületet kapott a lélektan, különösen a szellemtudományi lélektan, amely még csak egy-két évtizede él, de már is óriási eredményeket tud felmutatni. Különösen az emberi lelkek alkatának vizsgálata, ugy amint azt E. Spranger [1] alap-

[1] E. Spranger: Lebensformen 1921.

vetően elvégezte, mutatta ki, hogy az emberi lelki formáknak, tipusoknak megvan a maguk szigorú törvényszerüségük, amelyek az emberi lelket át meg átjárják. S habár ezekben az egyéniség teljesen fel nem oldható, hisz individuum est ineffabile, de mégis lehetetlenné válik ezentul, hogy merő szenvedélyből, merő ellenségeskedésből, vagy rajongásból olyan vonások szerkesztessenek egybe egy-egy embernek lelki képén, amelyek a lelki alkattan örök törvényszerüségi alapján eleve kizárják egymást, vagy amelyek homlokegyenest ellenkeznek a vizsgált lélek összes ránk hagyott irásaival, vagy bármely más, kétségkivül tőle származó szellemi hagyatékkal. A szellemtudományi lélektan alapján állva többé nem az egykoru történetiró jellemzése adja meg a kutatott személyiség igazi lelki alakját, hanem elsősorban az ő saját szellemi hagyatéka, ha van egyáltalán ilyesmi. Csak ha ilyen nem volna, akkor kénytelenül a lélekbuvár az egykori irókra, mint másod- és harmadrendü forrásokra támaszkodni.

Dávid Ferenc lelki alkatát a szellemtudományi lélektan eszközeivel eredeti munkái alapján eddig még senki nem tette vizsgálat tárgyává. Eddig csak a másod- és harmadrendü értéket képviselő történeti feljegyzések nyomán alkottak róla arcképet s ha volt is iró, ki felkutatta eredeti munkáit,[1] egyáltalán nem rendelkezett még a lélektani kutatások eredményeivel, vagy pedig azt egyáltalán nem ismerte,[2] bár ha a kort tekintjük, amelyben élt, ennek akadálya nem volt. Ebből a tényállásból származik a másik fő hiánya a Dávid Ferenc-kutatásnak.

A felsorolt két hiányt akarja pótolni ez a lelki rajz, amelyet itt nyujtunk. Sine ira et studio a szellemtudományi lélektan eredményei alapján akarjuk megalkotni a rendelkezésünkre álló eszközökkel Dávid Ferenc lelki arcképét. Törekvésünk két részből fog állni. Egy negativ és egy pozitiv részből. A negativ kutatás ki fogja mutatni néhány mai Dávid Ferenc arckép lélektani képtelenségét, a pozitiv kutatás pedig be fogja mutatni a valódi Dávid Ferenc arcképet, ugy, amint az irásaiban világosan és félreérthetetlenül ránkmaradt.

---

1 Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke 1879.

2 Dr. Borbély István: A magyar unitárius egyház hitelvei 1914. és A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. 1925.

I.

Járjuk be először a tagadás utját. Három illusztris szerző által rajzolt képet veszünk vizsgálat alá, akiknek egyike *Ravasz László* református püspök, a másik *Thienemann Tivadar* egyetemi tanár, a harmadik pedig *Borbély István* az unitárius teológia korán elköltözött müvelője és tanára.

a) Ravasz László a magyar protestáns igehirdetés elméletével[1] kapcsolatban megrajzolta a XVI. század magyar igehirdető tipusait, köztük Dávid Ferencet is E rajz nemcsak az igehirdetőt, hanem az egész egyéniséget veszi bonckés alá és méri meg a maga eszközeivel.

Mindenekelőtt maga Ravasz is elismeri, hogy Dávid Ferenc alakja „még ma sem áll egészen tisztán a történettudomány előtt" s mindjárt ezután elhelyezi Dávidot abban a tipusban, amely lázasan keresi az igazságot, de azt sohsem találja meg, mert „nem a találás a fő náluk, hanem maga a keresés."[2] Másik fontos megállapitása az, hogy Dávid „*elméleti* reformokat hajszolt egész életén át anélkül, hogy a vallásos élet gyakorlati szükségeit egy szempillantásra is méltatta volna."[3] Már ebből a két megállapitásból is kitünik, hogy Ravasz Dávidban a teoretikus ember tipusát látja, de ezt igazolják többi megállapodásai is. Pl. azt mondja, hogy Dávid monista s ezt ugy értelmezi, hogy Dávid a „tudományt" tartja „egyetlen" értéknek s ehhez méri a „vallást" is, vagyis Dávid előtt ismeretlen a vallás és tudomány értékelméleti dualizmusa. Dávid és Socinus szerinte nem vallásos géniuszok, hanem az ő müvük „a humanizmussal átitatott destruktiv skolasztikának" a protestáns teológia eredményeire való alkalmazásból áll elő.[4] Dun Scotus-Socinus-Dávid-racionalizmus: ezek ugyanannak az iránynak különböző állomásai. Lenyegük: a vallásos „élmény" hiánya és régi kiszáradt fogalmak zörgő héjjaival való intellektuális játék. Dávidról megállapitja, hogy „nagy érzések vihara nem korbácsolja fel és gondolatai sem sugároznak bele nagy érzelmekbe."[5] De viszont „alig mozgott

[1] Dr. Ravasz László; A gyülekezeti igehirdetés elmélete. 1915.
[2] Dr. Ravasz: i. m. 189 l.
[3] Dr. Ravasz: i. m. 190 l.
[4] Dr. Ravasz; i. m. 190 l.
[5] Dr. Ravasz: i. m. 191 l.

valaki biztosabban a szillogizmusok és indukciók hálójában", mint Dávid és „élete utolsó pillanatáig tartó destruktiv munkában minden pillanatát arra használta, hogy lerontsa azt az oltárt, amelyet az előző pillanatban még szentségnek tartott."[1]

Ezek a főbb lélektani megállapitások Ravasz László felfogásában, amelynek alapvető tétele az, hogy Dávid teoretikus ember. Az állandó keresés, a tudományos monizmus, az érzelem és élmény hiány, a roppant dialektika és a nyugtalan radikálizmus teljesen kimeritik a teoretikus ember jellemképét, amint azt majd éppen Spranger leirásából látni fogjuk.

b) E jellemzés elkészülte után kb. egy évtizeddel jelent meg Thienemann Tivadar egyet. tanár tollából egy cikk „Mohács és Erasmus" cimmel,[2] amelyben szó esik Dávid Ferencről is, mint Erasmus magyar tanitványáról.

Mindenekelőtt lássuk mit lát Thienemann Erasmusban, mert közte és Dávid között nagyon szorosra fonja a szellemi kapcsokat s igy akaratlanul is Erasmus jellemét keressük Dávid Ferencben is. Már pedig „Erasmus életelve a bölcsesség" volt. „Ideálja az autonom ember, aki magasan tulemelkedik az élet tülekedésén, tul mindenen, ami igaz és hamis, szent és profán"; „a cselekvéstől amenynyire csak lehet tartózkodik; félve kerüli a tömeg izgalmait"; menekül minden köteléktől, ami egyuttal kötelességet is jelent: családtól, hivatástól, hazától, egyháztól."[3]

Erasmus tényleg nem adta oda magát egyik irányzatnak sem: sem a katolicizmusnak, sem a protestantizmusnak. Számára egyik irány sem képviselt értéket s élménye egyikkel kapcsolatban sem volt. Szivügyévé nem vált a küzdő felek egyike sem. „Szenvedélyt vagy bátor tettet nem találunk ennek a törékeny szervezetü embernek életében. Erasmus est homo pro se: ezt irták róla az erfurti humanisták és találóbb meghatározást ma sem mondhatnánk élete formájáról."[4]

Lelki ideálja a bölcs ember volt: a józan bölcs, az értelmes bölcs. Nem a platonikus hősök sorából való, hanem inkább az Epikureus-nemzetségből. „A heroikus ideált, ahol tehette megtép-

---

1 Dr. Ravasz: i. m. 191 l.

3 Minerva III. évf. 1—5 sz.

4 Thienemann: i. m. 21. l.

4 Thienemann: i. m. 22 l.

deste", „a politikában a pacifizmus, a tolerancia felelt meg" az ő lelki felépitettségének. Erasmus egyáltalán nem kombattáns lélek, mivel nincsenek értékeszményei, amiért harcolni volna érdemes. Habár Thienemann ezt a magatartást az alexandinizmusban gyökerezőnek találja, mi ugy látjuk, hogy ez sokkal inkább az ébredező ujkori polgári szellem első hajtása.

Ez a közömbösség, ez a józanság jellemzi Erasmust a keresztény tanitások körül is. Lelke mélyéig szkeptikus és Luther jól jellemezte, amikor azt mondta róla: „Erasmus ist ein Feind aller Religion." [1] Valóban Erasmus elkerülte a kereszténység alapvető tételeit s Jézusban csupán „adorandus philosophiae princeps"-et látott, de a keresztre feszitett Jézusért, az üdvözitő hősért nem tudott lelkesedni. Éppenigy tett a szentháromságtannal is, de ezt is holmi észokokból vetette el anélkül, hogy valami ellenállhatatlan belső értékintuició kergette volna az egyistenhit táborába.

Miután ilyen jellemzését adta volna Thienemann Erasmusnak, egyszerüen kijelenti, hogy „Erasmus teológiájától egyenes ut vezet az unitáriusokhoz és a XVIII. századi fölvilágosodáshoz." [2]

Ezután a merész állitás után nincs mit csodálkoznunk azon hogy Thienemann Socinust és Servetot Erasmus irányzata folytatóiképen könyveli el hozzátéve, hogy „Servetus és Socinus merész tanitásai támasztották fel a XVI. századi szellemi életünk egyik legeredetibb és legelhagyatottabb *gondolkodóját* Dávid Ferencet." Hogy csakugyan Dávid Ferencet Erasmus lelke ihlette, arra bizonyságul hozza fel Jakab Elek könyvéből Dávid egyik munkájának egy idézetét. Miután arról beszélt Dávid, hogy az elvénült világot hogy ujitotta meg Lufher, Melanchton, Zwingli stb. igy folytatja: „Végre jött Rotterdami Erasmus, aki burkoltan az Isten egységéről kezdett tanitani, de inkább cáfolva a más nézetüeket, mint saját tanait nyilván megállapitva. Ezt Serveto tette meg, aki nyiltan tanitotta Isten egységét s müveiben az ellenkező tanokat és a szofisták teológiáját kárhozatosnak nyilvánitotta." [3]

Hasonló idézetet Rotterdami Erasmussal kapcsolatban Dávid más

---

[1] Idézi Thienemann: i. m. 25 l.

[2] Thienemann: i. m. 27 l.

[3] Dávid: De falsa et vera unius Dei patris, filii et spiritus sancti cognitione libri duo. Idézi Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke 90 l.

munkáiban is találhatott volna Thienemann, de ugyanakkor látta volna, hogy Dávid nemcsak Rotterdami Erasmusra, hanem sok más szellemi elődjére hivatkozott, akik igazán más fából voltak faragva, mint Erasmus. Pl. a Rövid Magyarázatban igy ir: „Mit mondjunk Origenes felől, ki az áriánusok értelmétől nem sokat különbözött és azokat igen oltalmazta, kit a mostani doktorok Erasmussal egyetemben eretneknek neveznek.“ [1] Ez az idézet a korábbival együtt nyilván mutatja, hogy Dávid ismerte Erasmus mindkét oldalát: a bölcsészt, aki elveti a szentháromságot és a kényelmes polgárt, aki a római egyházra való tekintettel az unitárizmus nagy hőseit egyszerüen eretnekeknek bélyegezte. Egy ilyen ember aligha lehetett Dávid eszménye. Amiképen Erasmusra és Ariusra, éppenugy hivatkozik Dávid középkori szentháromságellenes irókra, akik semmiképen sem pendülhetnek Erasmus jellemével és irányzatával egy húron, kivéve azt, hogy az egy istenségről hasonló gondolatokra jutottak. A fent közölt idézeteken tul Thienemann még azt hozza fel Dávid és Erasmus lelki rokonságának bizonyitására, hogy Erdélyben János Zsigmond alatt türelmes egyházpolitika alakult ki. „Erasmus vágyódott oly békés, boldog refugium után, hol hitéért senkit sem üldöznek“, irja Thienemann s ugy látja, hogy Erasmus eszménye Erdélyben valósult meg. Valóban, a külső ezt mutatja. Erdélyben nagyszerü türelmesség érvényesült,[2] de ez egészen más meggondoláson alapult. Erasmus toleranciája az ujkori polgári szellem vallási közömbösségéből fakadt, amely a vallásosságot inkább gunyolta, lenézte, mint azt Erasmus is teszi a „Balgaság dicsérete“ cimü munkájában, semmint hogy annak minden formában, minden felekezetben való előhaladását jó szemmel tekintette volna. Erasmus, mint az egész ujkori gondolkodás, csendesen lesajnálták a vallást akkor, mikor türelmesek voltak iránta azt gondolván, hogyha csendben hagyják a felekezeteket, talán csak kimulnak véglegesen szegények. Ez a tolerancia a kételkedés, sőt mondhatnánk az ellenséges indulat türelme volt, amely a közömbösség szörnyü mérgével akarta kiirtani a vallásos lelkekből a hitet. Ezzel szemben Dávid Ferencék türelme, mint látni fogjuk, teljesen és tökéletesen más.

[1] Dávid Ferenc: Rövid Magyarázat. D iv.

[2] Szekfü Gyula ellenvéleményével szemben lásd Botár Imre: Dávid Ferenc és a vallásszabadság Bpest 1929, és u. a.; A vallástürelem Erdélyben, Unit. Értesitő XIII. évf. 8—9 sz.

Mindenesetre Thienemann értekezése uj jellemvonásokat fűz Ravasz által nyujtott képhez s ezek a vonások a következők: hősiesség megvetése, kényelmesség, türelem, békeszeretet (pacifizmus). Ezek mind az ujkori felvilágosodás embereinek vonásai s mondhatnók ugyis, hogy a teoretikus ember gyakorlatiatlan erkölcstanának eszményei. Tehát Thienemann jellemzésével ugyanoda jutottunk, ahová Ravasszal kapcsolatban. Csak mig Ravasz Dávidban az elméleti teoretikust, addig Thienemann a gyakorlati teoretikust látta meg. Ugyanis az észember elméletben radikális, gyakorlatban pacifista hajlandóságu.

c) De lássuk immár a harmadik jellemzést Dávid Ferencről, amely nem sokban fog külömbözni az első kettőtől annak ellenére, hogy megrajzolója egy unitárius teológiai tanár volt: *Borbély István.* A rajz, amelyet tőle kapunk, megdöbbentő hatással mutatja, hogy hogyan tévelyedhetnek el tudósok, akikben vagy a congeniális intuició, vagy a lélektani felkészültség hiányzik, még akkor is, ha egyébként kiváló kutatók.

Mielőtt Borbély István által rajzolt képet bemutatnók, tisztában kell lennünk azzal, hogy más a hit, az élmény és más a teológia, a fogalmi kifejezés. Az előbbi a léleknek másra vissza nem vezethető, eredeti adottsága, az utóbbi pedig csak utánagondolás, egy eredeti adottságnak, egy ősténynek fogalmakban történő, jobban, vagy rosszabbul sikerült kifejezése. Az élményt és annak kifejezését összezavarni nem szabad, bármily szoros kapocs is van közöttük A kifejezés esetleges változásaiból nem lehet következtetni az élmény változására, ha ez utóbbira a kifejezésmódosuláson kivül egyéb bizonyiték nincsen. A kifejezés intellektuális-racionális eljárás, mig az élmény értékintuicio. Már pedig az intuicióból mindig marad vissza valami, ami kifejezhetetlen s amit utóbb mégis kifejezni akarunk. Ez a törekvés hozza létre a kifejező fogalmak, képek folytonos, utólagos változtatását. Az élmény alanya igyekszik lelke legmélyebb titkát valamiképen közölni a többi emberi lelkekkel. S e törekvésében folyton ujabb és ujabb eszközökre, jobb és jobb kifejező jelképekre talál, amelyek azonban ugyanazt a tényt, ugyanazt az egyetlen alapintuiciót akarják a külvilág szeme elé hozni.

Az intuició és kifejezés eme lélektanával Borbély István egyáltalán nincs tisztában s igy áll elő az a furcsa helyzet, hogy Dávid Ferencben ő örökké csak a kifejezések változását szemléli, annak

történetét vázolja fel és a mögötte rejlő intuiciót sohsem látja meg. Ezt még meg is lehetne érteni Borbély esetében, hiszen történész volt s a filozofia, a lélektan és a rendszeres teologia nem volt kenyere. De hogyan lehet azt elnézni és ellene nem tiltakozni, hogy a kifejezések változásával kapcsolatban ő belső értékintuició-változásra is következtet s ezen a téren olyan veszélyes utakra téved, hogy onnan ideje lesz teológiai kutatásunkat visszarántani, hacsak nem akarjuk azt, hogy saját magunk is arra az eredményre jussunk, amire Ravasz és Thienemann jutott, hogy t. i. Dávid Ferenc a teoretikus embernek nagyszerü példája, de akinek eszerint a vallásos lelkek, vagy különösképen a keresztény egyház hőseinek sorában semmi helye nincsen. Már pedig Borbély megállapitásaiból ez következik; éppen azért lássuk közelebbről.

Két alapvető munkája van Dávid Ferenccel kapcsolatban[1] s mind a kettőnek az alapgondolata a következő. Dávid Ferenc pályafutásának ama részében, amelyben unitárius volt, két különböző hittani rendszer befolyása alatt állott: az első Serveto-féle teológia, a második pedig a Sommer-Paruta-Palaeologus-féle radikális irányzat, amelyet Borbély István „tiszta unitárizmusnak" nevez el. A két különböző hatás határvonala körülbelül összeesik János Zsigmond halálával. Mindezt bőségesen bizonyitja roppant történeti ismereteivel s az egykoru irodalommal. Mindebben egy pillanatig sem kételkedhetünk, sőt hálásak lehetünk neki még haló poraiban is, hogy világot vetett e korszak sokrendbeli homályosságára és eleddig egyáltalán nem ismert részleteket tárt fel a korszak szellemi vivódásairól. Különösen elmondhatjuk ezt Dávid Ferenc életének a Báthoriak uralkodása idejére eső részére, mert azt a korszakot Jakab Elek sem kutatta át különben oly derék munkájában.[2]

Ami azonban Borbély István munkájából tévesnek fog bizonyulni, az a következő. Borbély véleménye szerint „Sommernek és Palaeologusnak erdélyi szereplése megváltoztatta Dávid gondo-

---

[1] Borbély István: A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században. 1914. és Borbély István; A mai unitárius hitelvek kialakulásának története 1925.

[2] Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke c. müvében kb. 60 oldalon tárgyalja ezt a korszakot, de annak csupán külső eseményeit fedi fel, mig a belső szellemi mozgalomra s annak végső eredményére csak Borbély István vetett fényt s igy csak tiz év óta ismerjük Dávid Ferenc működését teljesen,

latait. A Serveto hitü *objektiv* antitrinitárius lassan átalakult *szubjektiv* antitrinitáriussá."[1] Ezt két okkal magyarázza meg Borbély. Egyrészt, Dávid századának egyik legtipikusabb tudósa volt, ki mohó vággyal csüggött a haladó tudomány eredményein. Állandóan kora tudományosságának (!) szinvonalán áll. „Másrészt jól tudta, hogy hite igazság s mégis azt kellett tapasztalnia, hogy ez igazság e világon soha meg nem valósul. Isten tehát még az igazság kedvéért sem müvel (!) csodát. Hát ugy gondolta, vagy inkább ugyérezte, hogy lelkünknek üdvössége, boldogulásunk tulajdonképpen nem Istentől függ, hanem a mi lelkületünknek tisztaságától... Ezért a hitnek sulyosabb része bennünk van, emberekben (!)".[2] Vagyis az eddig objektiv Istent hivő Dávid elvesztette egy fölöttünk álló Istenbe vetett hitét és subjektiv ember-hivővé változott. Az nem sokat változtat ezen az értelmezésen, hogy Borbély megengedi, hogy a subjektiv antitrinitárizmus Istene azért „létezik", mert mindjárt hozzáteszi azt is, hogy ez a létező Isten nem törődik az emberi sorssal, vagyis annyi, mintha nem is léteznék. Ez az angol deizmus felfogása és ezt a szerencsétlen álláspontot imputálja ő Dávid Ferencnek. De halljuk csak ő magától, hogy mit tart a subjektiv antitrinitarizmusról. Azt irja róla: „Ennek az volt a lényege, hogy a hitnek antropologiai részét emelte ki, mig a teológiai részt teljesen elhanyagolta. Azt állitotta, hogy a hit és vallás morális (!) alapokon nyugszik s e morális alapnak szilárdsága nem Istentől, hanem az emberek lelkületétől függ. A szubjektivizmusnak e formája Istenből *konkrét tartalomnélküli* fogalmat csinált, akinek az ember dolgaihoz alig-alig volt valami köze.[3] ...„Élete utolsó éveiben Socinus Laelius, Glirius, Sommer, Palaeologus és Dávid Ferenc voltak e szubjektivizmusnak hirdetői".[4] S végül Borbély az 1579. febr. 24-én Tordán tartott zsinat végzéseit szintén a szubjektiv antitrinitárizmus mai nyelven mondva deizmus, vagy ha ugy tetszik humanizmus elveinek tünteti fel s azt mondja, hogy ezek „mutatják, hogy a teológiai hit bennük morális hitté lett" ...ezek az elvek „az

[1] Borbély I.: A magyar unit. egyház hitelvei 75 l.
[2] Borbély I.; i. m. 75–76 l.
[3] Borbély I.; i. m. 71 l.
[4] Borbély I.; u. o.

élet sulypontját a másvilágból ebbe a világba, a teizmusból a morálisba helyezik át".[1]

Amint e néhány szemelvényből láthatjuk, Borbély István nem elégszik meg Dávid Ferenc teológiai fejlődésének felvázolásával, hanem e változások mögött mélyreható értékelési változást tüntet fel. Szerinte mások a servetianus álláspontu Dávidnak és mások a tiszta unitárizmus (subjektiv antitrinitárizmus) álláspontját valló Dávidnak az ideáljai, az értékei. Tehát Borbély Ravaszt és Thienemannt látszólag kiegésziti azzal, hogy értékelő álláspontokat tételez fel Dávidban, vagyis látszólag nem pusztán teoretikusnak tartja Dávidot, de ha megfigyeljük a Dávidnak imputált értékelési módot, különösen a deizmust, akkor rájövünk, hogy ez az értékelés nem a hivő emberé, nem a vallásos léleké, hanem a tudósé, a teoretikus emberé. Vagyis Borbély István ugyanazt mutatja be nekünk Dávid Ferencben, amire Ravasz és Thienemann törekedtek: a gondolkozó, tudós, radikális, legfeljebb moralizáló emberfőt.

Mind a három szerző megegyezik abban is, hogy Dávid Ferencnek valamiféle előfutári szerepet tulajdonit s mintegy ebben látja jelentőségét is. Ravasz László igy ir Dávid irányzatáról: „Ez az irány elkerülte azt a pontot, ahol a vallásreformok erupciói születtek és közvetlenül beletorkolódott, felolvadt a XVII. és XVIII. század felvilágosodottságában s annak is legszélső sorában: a racionálizmusban. Ez utjában határozottan *nem egy teológiai tételnek adott uj megfogalmazást, olyannyira, hogy aztán a modern teológia magáévá tehette azokat...*[2]

Thienemann igy látja Dávid prófétai értékét: „A vallásharcok forrongó idejében a messze jövőbe látott: lelki szemei előtt a *fölvilágosodás* igérete derengett, mikor embertársai az igaz hitért pusztitották egymást."[3]

Borbély István pedig, amint már láttuk, Dávid igazi értékét az általa vázolt fejlődési menet (?) végső alakjában: a szubjektiv (tiszta) unitárizmusban találja meg s megállapitja erről az irányról, hogy „oly ujitás volt ez, amellyel Dávid Ferenc s irányzata *a messze jövőnek* munkált".[4]

---

1 Borbély I.; i. m. 83 l.
2 Ravasz L.: Az igehirdetés elmélete 190 l.
3 Thienemann T.: Mohács és Erasmus 52 l.
4 Borbély I.: A magyar unitárius egyház hitelvei 83 l.

Mind a három tehát előfutári szerepet tulajdonit Dávidnak, de ezt nem a *religiosum,* hanem a *teoretikum* terén teszi. Akár teológiai reformer gondolkodónak (Ravasz), akár a fölvilágosodás bajnokának (Thienemann), akár a modern szubjektivizmus prófétájának (Borbély) látjuk Dávid Ferencet, mindenképpen elkerüljük — mint látni fogjuk — *az ő igazi mivoltát.* Felsorolt szellemi körökben Dávid Ferenc semmi ujat nem alkotott, a teoretikum területén semmi olyat nem mondott, amivel kortársait felülmulta volna, magatartása egyáltalán nem azonos a későbbi felvilágosodottak magatartásával, a neki tulajdonitott szubjektivizmus pedig annyira nem az övé, hogy ezt csak egy alapos félrefogással lehetett elgondolni, aminek hátterében az a félszeg törekvés rejlik, amely Dávid Ferencből XIX. századbeli reform-filozoptert akar csinálni.

Mindezen a téren Dávidnak semmi szerepe nincs és igy nem is lehet előfutár. Az ő vallástörténeti jelentősége egészen más, szigoruan a religiosum területéhez tartozó, mint ahogy egyénisége is távol áll az elméleti ember tipusától és maradéktalanul a vallásos tipusban oldódik fel. Az eddig felvázolt három rajznak ez a felfogás gyökeresen ellene mond s éppen ezért tisztáznunk *kell végre: mi is* az az elméleti és vallásos embertipus.

II.

Hogy ezt megtehessük, segitségül kell hivnunk a lélektannak egyik ágát: a szellemtudományi pszihologiát, amely az egyes ember lelki alkatával foglalkozik. Miközben ezt teszi, ez a lélektani kutatás rájön arra, hogy az egyes ember a maga lelki alkatával nem is annyira egyetlen példány, hanem sok tekintetben rokon társaival, vagyis tipusba tartozik. És nem csak a külső benyomások befogadásának szempontjából tipus az ember, hiszen ezt már a általános lélektan is megállapitotta, hanem abból a szempontból is, hogy a külvilág benyomásaira hogyan hat vissza. A külső világ tényeiből melyikhez közeledik szeretettel, vagy gyülölettel, más szóval: mi az ember számára az érték és mi az értéktelen. Nem „tabula rasa" az emberi lélek, mint Locke és társai gondolták, hanem *eleve bizonyos lelki strukturát hoz magával e világra s* ez a lelki struktura teszi, hogy az egyik ember ez iránt, a másik a más dolog iránt

érdeklődik. Az érdeklődés iránya, a külső világgal szemben tanusitott magatartás szerint különböző embertipusokat lehet megkülönböztetni. Azonban ez nagyon nehéz munka, mivel tiszta tipus nincsen, hanem az egyénben sokszor tipusok szövődnek össze. A lélek metafizikai alkatának nagyszerü törvényszerüségei tárulnak fel előttünk, ha a tipusalkotó lélektannal foglalkozunk, csak arra kell vigyáznunk, hogy a szemünk nyitva legyen és nagyon mélyre nézzen, mikor az emberi lélek titkos rugóit akarjuk felkutatni.

Ennek a lélektannak ma legnagyobb mestere *E. Spranger*, aki a Lebensformen c. müvében[1] hat főtipusba sorozza az emberi lelkeket. Ugyanis a szellem aktusai a következők: a) a tárgyi világ felé való fordulás: a teoretikus aktus; b) a képszerü kifejező ereje felé való fordulás: az esztétikai aktus; c) reális életcéljaim felé való fordulás: az ökonomiai aktus; d) és végül ezeknek az egyes aktusoknak az egyetemes szellemi értékre való vonatkoztatása teremti meg a vallásos magatartást. E négyet egyéni aktusoknak nevezi Spranger, mivel ugy is feltételezhetők, hogy az átélő egyénen kivül más aktusalany (személy) nincs a világon. E négyen kivül van még két szellemi aktus, amely ugy áll elő, hogy más személyekre vonatkozik. Ezek a társadalmi szellemi aktusok. Ilyen kettő van, aszerint, hogy az emberekkel hatalmi vagy szimpatia kötelékek kötnek össze. A hatalmi aktus a fesőbbrendüség érzése, mig a mellérendeltség érzéséből a szociális aktus áll elő. Ha ezek az aktusok teljesen és tisztán önmagunkban megvalósulnának egyes emberpéldányokban, akkor előállanának a következő főtipusok: a teoretikus, az ökonomikus, az esztétikus, a szociális, a hatalmi és a vallásos ember. Természetes, hogy ezek csak mint fővonások érvényesülhetnek egy-egy élő emberben, mert hiszen mindannyian többé-kevésbbé minden értékaktust megvalósitunk életünkben. De annyi bizonyos, hogy a nagy egyéniségek polarizált lelkek, akikben egy-egy szellemi aktus a többi felett nagy tulsulyban van.

Mivel az általunk vizsgált egyéniség: Dávid Ferenc az eddig rajzolt képek szerint a teoretikus tipushoz tartozik, a mi állitásunk szerint pedig a legtipikusabb vallásos egyéniség, éppen ezért Spranger kutatásai nyomán két aktus és tipus fő vonásait fogjuk nyomozni, hogy az igazságot megtaláljuk. Ez a két aktus és tipus: a teoretikus és a vallásos.

[1] E. Spranger: Lebensformen. 6. Auflage. Halle, 1927.

A teoretikus aktus és a teoretikus ember. A teoretikus aktus a külső világ tárgyaira irányul, még pedig azoknak egyetemes érvényü, identikus lényegére. Más szóval a megismerés azt intendálja, ami az egyes konkrét jelenségekben, mint egyetemes lényeg (idea) vissza-visszatér, vagy amit általános étvényü principiumokra vissza lehet vezetni. A teoretikus aktus két dologban különbözik a vallásos aktustól ; először is mindig valami határoltra vonatkozik, az adottságok tömegéből mindig egy véges részt vág ki a megismerés és azt intendálja. A második különbség pedig az, hogy az ismerés mindig csak tiszta tárgyi rendet akar megállapitani, tekintet nélkül a dolog életértékére, amit egy szellemi egyéniség (személyiség) számára jelenthetne. Az ismeret értékmentes (wertfrei), mert a megismerő alany hidegen áll a tárggyal szemben, magára nézve azt teljesen közömbösnek tartja s csak annyi érdeke füződik hozzá, hogy meg akarja ismerni.

Az értékelés egy teljesen elsődleges aktusa a szellemnek. A megismerés sohasem teremt értékelő aktusokat. Mindazáltal az értékelés és megismerés állhatnak vonatkozásban egymással. A megismerés megalapozhatja (fundálhatja) és kifejezheti az értékélményt. Mert hiszen értékérzések sohasem lóghatnak a levegőben, azok mindig valami megismert dologhoz füződnek is ha kifejezzük őket, ez megint csak ismert dolgok által történhetik. De az ismert dolgokkal szemben az értékérzés merőben uj, másra vissza nem vezethető novum. Ezért van az, hogy a tudás egyáltalán nem hozhat létre vallást, mert a vallás értékelő aktus. Elképzelhető olyan tudomány, amely a tárgyi világ összefüggéseinek *egészét* teljesen megragadja. De ez még semmit sem mond arról, hogy a szellemi egyén számára ez a tárgyi egész milyen szellemi értéket képvisel. Az értékelő aktus olyan többlet, amelynek forrása egyáltalán nincs az ismeret tényében, attól független, önálló magatartása az értékelő észnek. *Lehet a vallást ismereti tényekkel fundálni és a vallási élményeket fogalmak segitésével kifejezni, azonban ezek csak alapok és járulékok, de nem ők maguk a vallás tényei.*[1]

Példával is rögtön megvilágithatjuk. A deizmus a keresztény istenfogalmat a tiszta egyistenhit alakjában formulázta. Azt mondhatná valaki, hogy ez unitárius vallásos magatartás. Pedig nem az,

---

[1] Spranger: Lebensformen 47—50 l.

mert a deizmus ezzel az istenfogalommal szemben teljesen hidegen viselkedik. Tárgynak tekinti, melyet megismert, de amellyel semmiféle értékviszonyban nem áll. A deista életére nincs hatással az ő hideg istenfogalma. A vallásos plusz a deista ismereti fundamentumához nem járult hozzá. Vagyis vallási aktus nem jött létre. Ezért a deizmus nem is tudott semmi hatást gyakorolni a tömegekre, amely vallás után áhitozott.

Nézzük most a teoretikus ember jellemvonásait, amelyeket már sejthetünk a teoretikus aktus leirásából. Abból a tényből, hogy a megismerés kizárólag tárgyra irányul, a tárgynak identifikációjára, ebből következik, hogy az alanynak teljesen háttérbe kell szorulnia. A tudomány számára „nincs szép vagy csunya, hasznos vagy káros, szent vagy nem szent, hanem csak igaz vagy nem igaz: a tárgynak objektiv mivolta kell, hogy érvényre jusson. Az érzelemnélküliség a kutató állapota, ha megismerni akar; egyetemes *tárgyi törvényszerüség* az egyetlen célja. Épen ezért a lélektan régi elnevezésével élve szükségképen intellektualista. Csak egy szenvedély élhet benne, az objektiv megismerés szenvedélye, ez azonban szószerinti értelemben.“ [1]

Azonban a vérbeli teoretikus is érintkezésbe jön az élet többi aktusával, amelyek a megismerésen kivül fekszenek. A társadalmi aktusok terén a teoretikus individualistának mutatkozik, még pedig a legszélsőségesebb fajtából. A naiv népi meggyőződések átgondolása, azoknak kritikája okozza ezt a magatartást. Másrészt pedig a meleg, résztvevő beleérzés a tömeg erősen szubjektiv lelkébe teljesen ellenkezik a tudás hideg, objektiv lelkületével. [2] A másik társadalmi aktus a hatalom, az elsőség érzése. Bármennyire mondják, hogy a tudomány hatalom, a tudós sohsem tud élni vele. A teoretikus sohsem tud szervezni, bármennyire elsőnek is érzi magát a tudomány terén. A tudás hatalmának a társadalomban nincs tárgya. Az ő társadalmi tettvágya legfeljebb abban merül ki, hogy folyton polemizál és kritizál, de épiteni egyáltalán nem tud. Ugyanis az építéshez bizonyos értékek elismerése, azok átélése, vagyis szubjektiv magatartás szükséges. Ha a tudós mégis beleszól tömegek szervezésébe, abból rögtön meglátszik képességeinek határa. A tömeget intellektuális egyénekből összetettnek képzeli és a felvilágositást tartja

[1] Spranger; Lebensformen, 124 l.
[2] Spranger; Lebensformen, 130 l.

legfőbb kötelességének. Ezért mindig radikális hajlamu és egyben kozmopolita. Hiszen az ember fantáziája, értékszükséglete. vallásos mivolta s mindezekből táplálkozó faji különállása ismeretlen fogalmak előtte.[1] Mindebből következik, hogy a teoretikus sohasem lesz népvezér, sohsem lesz tömegek mozgatója, a teoretikus, mint Erasmus példája mutatja, csendes refugium után áhitozik, ahol ő sem zavar senkit s őt is nyugton hagyja mindenki. „Der Wissende im höchsten Sinne jedoch ist niemals der Handelnde", állapitja meg Spranger, miután elismeri. hogy néhány tudósnak voltak is prófétai hajlamai, de ezek már nem voltak igazi, vérbeli teoretikusok. Ilyenek csak filozofusok közt találhatók, akik gondolkodásukkal már meghaladják a teoretikum világát.

Bár Spranger nem teszi, de nagyon érdekes volna az egész ujkor társadalmi szétesését és szervezetlenségét a teoretikus ember vonásainak fényénél megvizsgálni. Az ujkori intellektualizmus, az angol és francia forradalom, az angol filozófia és felvilágosodás nagy mértékben okai voltak annak, hogy a tömegek vezető nélkül maradtak s azokban a társadalmakban, amelyekben az egyén a maga lábán járni nem tud, hanem vezetőkre van szüksége (már pedig melyik társadalom nem ilyen?!), a népi erők teljesen szétszóródtak, felbomlottak. Ez az intellektuális magatartás rontotta meg az ujkorban a vallási életet, mint az érték vagyis élményigazságok ősi forrását. Az intellektualista csak tárgyi világot ismer, személyes viszonyban nem áll más személyekkel, sem Istennel, sem emberrel. Ez a nagy hiányosság kiált ma ismét vezetők után ugy politikai, mint vallási téren.

Nézzük most a teoretikus embernek a valláshoz való viszonyát. A vérbeli tudós nem enged magához közel semmiféle értékelő szempontot, csak a tárgyi világ t, a „tényeket" nézi. Ez a pozitivizmus magatartása. Ez a vallásban nem látja meg az ideális értékhordozót, hanem csak mint valami ósdi tudományt, mint valami elavult világmagyarázatot tekinti s természetesen mint ilyet, kineveti és félretolja. Példának lehet felhozni a teremtés történeten végzett kritikát. Azt egy tudós sem vette észre, hogy a teremtéstörténet szive az a gondolat, hogy minden Isten kezéből származik. Mindannyian elavult természettudományos magyarázatot láttak benne. S igy egészen természetes, hogy haszontalannak bélyegezték.

[1] Spranger: Lebensformen, 132 l.

Van egy más magatartása is a tudósnak az egyetemes világrendszerrel szemben. A tudósnak az a fajtája, akit metafizikusnak hivnak (nem tudom, a vérbeli teoretikus nem tiltakozik-e az ellen, hogy melléje sorzzák) az „egészet“, az abszolutumot az „ész“ segitségével akarja megragadni. Például ilyen Aristoteles, Spinoza, Hegel, Schelling. Ezektől a szigoruan észmetafizikusoktól az átmenetet az élményhez, a valláshoz, az u. n. irracionalis metafizikus alkothatja, akinek testvére a vallásos, vagyis érzésélményre támaszkodó dogmatikus. De ezek az utóbbiak már nem a teoretikum területén mozognak, mivel az alanynak erős része van világképükben. Az intellektuális metafizikus ellenez minden misztikát, minden élményszerüt, ő az Istent a puszta ész határain belül keresi, mint Kant is teszi; szóval az ő Istene a logika abszolut igazságrendszere, de nem a szerető Atya, akivel a vallásos ember boldog viszonyban él.

S ha most még megnézzük, hogy a gyakorlati életben hogyan viselkedik a tudós, vagyis milyen az etikája, akkor teljes képet kapunk róla. A teoretikus ember ettől, vagy amattól az életcéltól teljesen független akar maradni. Mert hiszen egy gyakorlati életcél mindig magában foglalja annak az elismerését, hogy azt érdemes követni; vagyis ez nem más, mint értékkel szemben való állásfoglalás. Már pedig a teoretikus ember, mint láttuk személyes értéke nem ismer el. A tudós, ha cselekszik, önmagával azonos akar maradni, az egyetemes logikai elvek gyakorlati mása akar lenni. Nem szeretetből, vagy haszonból, vagy belső harmoniából indittatva cselekszik, hanem a törvényszerüség, a maximaszerüség pedanteriája az ő cselekvésének igazi formája. És ez annál inkább megfelel az ő cselekvésének, mivel a teoretikus sohasem cselekvő ember és igy az életben nagy és erős motivációra szüksége nincsen.

Most már lássuk, hogyan egyeztethető össze a teoretikus embernek ez a képe Dávid Ferenc tetteivel és müveivel.

Azt mondják, hogy Dávid teológiai reformot akart létrehozni és száraz dogmákat gyártott, amelyekben ha ellentmondást talált, rögtön ujabbat csinált helyette. [1]

Ennek azonban ellentmond Dávid élettörténete. Ugyanis a gondolatokat, amelyeket terjesztett, *kivétel nélkül mindig mástól kapta.* Egy időben — mig tisztázva nem volt — azt hittük, hogy a Krisz-

1 Ravasz L.: Igehirdetésünk elmélete 190 l.

tus nem imádás tana tőle származik, amig Borbély István ki nem derítette,[1] hogy ezt is mástól vette: a Sommer-Paruta-Palaeologus reformcsoporttól. Sohasem a saját észkonstrukciója vitte uj vizek felé, hanem mindig *idegen* belátásokra támaszkodott, amelyek kisebb-nagyobb mértékben ragadták meg a lelkét. De ezek közül döntő, egész életének karakterét megadó csak egyetlen-egy volt: *Serveto Mihály könyveinek tanulmányozása* Lelki arculatának eddigi rajzolói teoretikusnak látták s különös, hogy nem vették észre, hogy egyetlen teorémát sem csinált, hanem csak elfogadott. S amikor ezt tette egy roppantul izgató kérdés vitte előre utjában: az evangeliumot akarta a maga mivoltában megragadni. *Ezt tartotta élete értelmének, szeretete méltó tárgyának, lelkesedése igazi céljának.* Tehát előttünk áll egy állitólagos teoretikus, aki teológiai (teoriai) reformot egyet sem hoz létre, de azért megrenditő hősiességgel meghal puszta lelkesedésből. De hogy miért lelkesedett, azzal a feljebb felsorolt arcképrajzolók adósak maradnak. Talán csak nem a mások gondolataiért halt meg? Talán csak nem a tárgyias, hideg észkonstrukciókért, amelyekből hiányzott az életnek, eszményeknek meleg lüktetése. Még ha talán a maga teorémáiért hal meg, azt mondhatnók, hogy benne volt a tudósok hiusága és gőgje, amely csak azért is ragaszkodik elveihez; de ki hallotta valaha is, hogy mások elveiért meghaljon valaki, ha az nem lett számára életet adó élmény, lebirhatatlan érték és eszmény, mennyen és földön diadalmaskodó szeretet. A teoretikus mivolt vádjával szemben a történeti igazság az, hogy Dávid Ferenc vallásának egész gondolatvilágát mások fundálták s erre épitette ő a vallásos többletet. Éppen a religiosum területén lett naggyá Dávid Ferenc, amint azt majd a vallásos ember tipusának részletes vizsgálatánál látni fogjuk, de amelyet minden tudományos vizsgálat nélkül minden egyszerü hivő sziv számára mutat az a hősies lendület, amely magával ragad, a megélt eszmények határtalan szeretete, a megható odaadás, amellyel az evangeliumhoz ragaszkodik s végül a megváltó halál öntudata, amely tisztában volt azzal, hogy csak az élet föláldozásával bizonyitható, hogy az Isten és ember iránt érzett szeretet mindennél több, még az életnél is. Különös egy teoretikus, akiről azt állitják, hogy nagy

[1] Borbély I.: A mai unitárius hitelvek kialakulásának története c. nagyszerü történeti korrajzában.

érzések vihara nem korbácsolta fel lelkét[1] és viszont a történelem azt mutatja, hogy életének nem is volt más értelme, csak az, hogy nagyon forrón tudott szeretni.

Egy másik különös vonása ennek az állitólagos teoretikusnak, hogy módfelett konzervativ. Ravasz ugyanugy állitja be Dávidot, hogy egy példánya az örök kereső embereknek „akik sohasem találják meg azt amit keresnek, mert nem a találás a fő náluk, hanem maga a keresés“.[2] Ezzel a lázas kereséssel szemben, amely szintén a teoretikus ember vonása, Dávid egyetlen értékhez ragaszkodó, nehézkesen mozgó, nagyon lassan előrehaladó egyéniség. Ha ő benne él a latin szellem világossága, akkor nem ötvenhat éves korában jut el oda, ahová Serveto huszonegy éves korában eljutott. Ha Dávid csak egy kicsit is „elméletibb“ fő, akkor nem teszi meg a keserves, lassan döcögő utat a katolicizmustól a lutherizmus és kálvinizmus mellékállomásain az egyistenhivésig, vagyis a tiszta evangéliumi hitig. De ebben az egyszeri, *tüstént* való átalakulásban nagy mértékben akadályozta Dávidot lassu gondolkodása, másrészt a vallásos értékekhez való érzelmes ragaszkodása. Egyetlen értéket ismert csak, — de azt szive egész forróságával szerette: az evangéliumot. Ez az egyetlen érték adott értelmet életének és küzdelmeinek. Szive vágya már régen megérkezett a beteljesüléshez: ott csüngött az egész ember az ő Bibliáján. Csak az elméleti ember késlekedett, csak az ész mozgott lassan, amint azt félig szász eredete oly könnyen megmagyarázza. Csak irtózatos teoretikus küzdelmek árán tud szive és agya egymásra találni, akkor, amikor a világos és könnyed latin gondolkodásu, de mégis mélyen érző Serveto Mihály könyvei jutnak kezébe. Az ész és sziv harmoniája csak ekkor születik meg Dávidban: ez az ő igazi megtérése, önmagára találása. Amit szive oly nagyon szeretett, azt most az ész világa is alátámasztotta és megingathatatlan erősséggé épitette.

Mily különös, hogy egy állitólagos teoretikus *ily kevéssé van megáldva a gyors értelem adományával,* de annál inkább meg van áldva azzal, ami éppen a vallásos ember sajátja: az érzelmeken nyugvó konzervativizmussal.[3]

---

1 Ravasz L.: A gyülekezeti igehirdetés elmélete 191 l.

2 Ravasz L.; i. m. 189 l.

3 Höffding Harald oly nagyszerüen ismerte fel vallásfilozofiai főmunkájában (Philosophie de la religion. Paris 1909), hogy ez a vonás a vallásnak egyik fő jelensége: la conservation des valeurs.

Mily különös, hogy az unitárizmus későbbi hitvallója a széki zsinaton (1555) a legélesebben szembehelyezkedik az egyistenhitet hirdető Stancaroval, mert az olasz tudós tanaiból csak az ész malomkerekeinek dohogását hallotta ki. Az olasz ellen kiadott röpiratában igy ir: „Isten és a természet ajándékaival felruházott sok bölcs és tudós borzasztóan megbotlott immár azért, hogy értelmét magasabbra becsülte, hogysem a szentlelket vezetőjéül s oktatójául ismerje el elébe téve saját kárával ön eszét az isteni tekintélynek.[1] Igy beszél egy állitólagos teoretikus. S ezt az álláspontot egész életén át megtartja. Hogy hogyan ostorozza később is a szofistákat, az észből bölcselkedőket, akik nem a szentirás után indulnak s nem a szentlélek ihletésére hallgatnak, azt megláthatja akárki, aki nem sajnálja a fáradságot, hogy Dávid Ferencnek akár csak egy eredeti müvét is elolvassa. Ezért hamis a különben nagy történeti tudásu Borbély állitása: „Minthogy pedig az antropologiai fölfogás[2] nem mindenben tudta önmagát a Bibliából igazolni, amely könyv végtére is objektiv teisztikus mü, hát magyarázóul vette az emberi észt."[3] Borbély a saját álláspontját látja bele Dávid merőben más lelkébe!

A teoretikusnak kikiáltott Dávid a legkonzervativabb teoretikus, aki csak öregségében jut el ama vallás elméleti fundamentumainak felismeréséhez, amelynek prófétájául Istentől elhivatott, pedig hát e fundamentumok felismeréséhez sokkal, de sokkal hamarabb a maga erejéből kellett volna eljutnia. S ez a lassuság okozta, hogy csak fokról-fokra tudott előrejutni *s éppen ez az elméleti konzervativizmusa lett alapja annak, hogy teljesen félreismerték és folyton változó elméleti Proteusnak kiáltották ki.* Milyen gunyos szeszélye az emberi sorsnak! A konzervativ lassuságra a radikálizmus gyorsaságának bélyegét süti s még századok mulva is örömét találja ebben a gonosz csinytevésben.

De lássuk már a tudós embernek egy másik vonását: a teoretikus egyáltalán nem társadalmi érzésü, hanem individualista. Ezzel szemben Dávid folyton a tömegekre apelál, tömegeket térit, állandóan prédikál, hogy az embereket közelebb vigye az evangéliumhoz. A tudós nem propagator, Dávid Ferenc pedig vérbeli hitter-

[1] Idézi Jakab Elek; Dávid Ferenc emléke 25 l.

[2] Amint láttuk, igy nevezi Borbély Dávid Ferenc állitólagos felfogását élete utolsó éveiben.

[3] Borbély: A magyar unitárius egyház hitelvei 71 l.

jesztő. A tudós nem tevékeny, Dávid pedig nem fogy ki az épitésből. Mert korántsem a kritika és a vitatkozás volt az élete főeleme, mint ellenei felteszik, hiszen azokat ő maga nem szerette, lehetőleg kerülte s mind Palaeologushoz 1570. nov. 20-án irt leveléből kitetszik, keservesen panaszolja (éppen a diadalmas nagyváradi hitviták után), — hogy „ellenségeinek rosszakarata és gyülölsége vonta bele a civakodásba“. És egyedüli vigasztalása csak az, „hogy az Isten gyönge edényei által munkálkodik — gyakran *azok akaratja és ellenére* viszi végbe müveit.“ [1] Ime az eszközérzés Dávidban, amelynek engedve állt vitára saját érzései ellenére, puszta kényszerüségből. A középkori teologus viták ezzel szemben az álcázott tudós-gőg müvei, amely mindenáron az egyéni igazság csakazértis győzelmét célozza. Hol van ettől a szellemtől Dávid Ferenc, amikor azt irja: „Isten hiveinek nem szokása perpatvarkodni, ügyüket nem szidalmakkal oltalmazzák, ami nem szükséges és viszont szidalmat szül; hanem megmutatják együgyüen az igazságot, s az ellenfél bizonyságait erőtlenné teszik.“ [2] És ha már most cselekvéseinek motivumait nézzük, akkor éppen az ellenkezőjét találjuk annak, amit a teoretikus ember elvszerü pedanteriája jelent. Cselekvéseit egyetlen értékideál mozgatja: *az evangélium tisztaságának visszaállitása.* Ezért ég, lobog, ezt mindenekfelett szereti. Erről viziói, fantazmái vannak s a megváltott ember boldog ujjongásával tör ki a megbizonyosodás pillanataiban: Cecidit Babylon! Ledőlt a nagy Babilon és mi szegény halandók az Antikrisztus sötétségéből Jézus Krisztusnak világosságára jutottunk. A teoretikusok efféle kitörések felett csak mosolyogni tudnak, őket a láthatatlan s ésszel megfoghatatlan világ erői nem hozzák érzelmi kilengésekbe.

Nem tudom érdemes-e tovább is ezzel a negativ eljárással bajlódni. Érdemes-e tovább bizonyitani, hogy Dávid Ferenc nem az Erasmusok, az önző, kicsinyes észemberek, a homo pro se-k világából való volt, hanem egy egész más rendbe tartozott: a vallásos embertipus rendjébe. Ha az eddig feltártakból nem látná be valaki annak tarthatatlanságát, hogy Dávidot a teoretikus emberek sorába állitsuk, azon ugysem tudunk segiteni. Másrészt pedig Dávid Ferenc igazi képének megrajzolásánál a hamis képek vonásaira még ugyis vissza fogunk térni! Lépjünk tehát egy lépéssel tovább és vizsgáljuk meg, milyen is az a vallásos embertipus.

Dr. Iván László.

[1] Idézi Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke 183 l.
[2] Idézi Jakab Elek: i. m. 189 l.

A csehszlovák nemzeti egyház.

A csehszlovák nemzeti egyház multja mindössze csak tizenöt esztendős. Egyszerre született meg a cseh állammal, reákcióképen a római katholikus osztrák császári uralommal szemben. Fejlődésében érdekes pályát futott meg, s igen hamar nemzetközi szerepre jutott. Már 1925-ben részt vesz a gyakorlati kereszténység világkonferenciáján Stokholmban, belekapcsolódik a Nemzetközi Jóbarátság Egyházak Világszövetség mozgalmába, s az 1927-ben Prágában és 1934-ben Koppenhágában megtartott unitárius és szabadelvü keresztény világkonferenciákon is jelentős szerepet játszik, mint a Nemzetközi Társulat egyik fiatal, de tekintélyre jutott tagja. Mozgalmukkal apró mozaikdarabokon keresztül már megismerkedtünk, az alábbiakban megkisérelem, hogy dr. Hnik Frantisek : Duhovny Idéaly Ceskoslovenské Cirkve, Praha, 1934. 360. oldal, — cimü munkája ismertetése kapcsán e fiatal egyházat gondolkozásán és munkáján keresztül egy rövid egységes képben bemutassam. A munka szerzője dr. Hnik a cseh egyház theologiai fakultásának fiatal tanára és az egyház fejének a pátriárchának titkára, jelenleg az oxfordi Manchester College ösztöndijas tagja, aki szives volt a nehányoldalas angolnyelvü összefoglaló ismertetés mellett munkája gondolatmenetéről és egyháza tevékenységéről részletesen is tájékoztatni.

*

Visszapillantva a történelembe megfigyelhetjük, hogy cseh földön a vallásos élet kérdései mindig szoros kapcsolatban állottak a nép lelkének életével. A szláv szerzetesek által először elhintett keleti kereszténység magvainak csiráit a hatalom elnyomja és a cseh nép a nyugati római kereszténységet veszi fel. A szláv léleknek jobban megfelel a több komtemplativ lehetőséget nyujtó keleti kereszténység, mely a nemzeti ideálokhoz is jobban simulékonyabban tud alkalmazkodni a római kereszténység mindenkori internácionálizmusával szemben, de viszont a cseh népnek épen a római kereszténység felvétele biztositotta kulturális előnyét és fejlettségét a keleti keresz-

ténységhez tartozó többi szláv népekkel szemben. A husszita vallásharcok idején lelke önálló utját kereső cseh paraszt harcol a germán földesur és városi polgárság elnyomó törekvései ellen. Az ellenreformáció harcait a cseh történetirók egyrésze a cseh lélek szabadságharcaként elemzi, nemzeti förekvéseit elnyomó német-osztrák katholikus uralom ellen. A cseh nemzeli törekvések már a XIX. század végén jelentkeznek, s az osztrák uralom elleni harc sok tekintetben egyet jelentett annak filozófiai alapját képező római keresztény elgondolás ellen is. Ebben a szellemben tart beszédet az 1910. évi berlini unitárius világkonferencián, Massaryk Tamás, akkor a prágai egyetem filozófia professzora, a cseh köztársaság megalakulása óta annak elnöke, s a cseh nemzeti egyház világnézeti elgondolásának egyik legelső filozófiai megalapozója. A világháboru után az osztrák-magyar monárchia összeomlása idején alakul meg a cseh köztársaság s vele majdnem egyidőben a csehszlovák nemzeti egyház is.

A cseh modernista római katholikus papság, még a világháborut megelőzően reformokat sürget X. pius pápánál, természetesen eredménytelenül. A vezetés most is ugyanezek kezében van s a Rómától elszakadt katholikus lelkészek, mintegy félmillió hivet magukkal vive, 1920-ban önálló és független egyházat alkotnak. A fiatal egyház a nemzeti eszme diadalrajutásának idején alakul meg, s első esztendeiben keserves szenvedéseken megy keresztül, amikor a nemzeti gondolat tulzói e vallásos megmozdulást a pánszlávizmus gondolatával igyekeznek kapcsolatba hozni, s ezért az apostoli folytonosság biztositása érdekében az első püspök felszentelése ügyében a belgrádi görög-keleti pátriárchával keresnek kapcsolatot. Az első esztendők tulzásait a mozgalom hamarosan és sikeresen leküzdötte, s bár hangsulyozott nemzeti alapon maradt, a politikai pánszlávizmus eszméjével minden kapcsolatot megszakitott, s eszmei megalapozottságát a keleti kereszténység helyett, a nyugati kereszténység szabadelvü theologiai elgondolásaiban és tanitásaiban találta meg.

Az egyház első szellemi vezére dr. Farsky Károly, aki 1920—27 között egyháza pátriárchájaként erős kézzel és széleskörü szellemmel irányitotta mozgalma sorsát, hamarosan megmutatta az irányt, mely a názárethi Jézus nyomdokában a modern élet vergődő embere számára is feltárja azt az utat, mely az ujszövetség fénye uj

szövétnekek által meggyujtott világossága mellett, megnyugvást és békességet ad az emberi léleknek.

A gyülekezetek száma gyors fejlődésnek indul. Ezzel természetszerűleg együtt jár a hivek számának növekedése, mely ugyan a várakozásnak messze alatta maradva, a római katholikus cseh nép csak kis részét tudta táborába vonni. A gyülekezetek száma ma 280, a hiveké a gyermekeket is beleszámitva egymillió körül jár. Ma a cseh állam lakóságának kb. 6—7 %-a tartozik táborukba. A közel háromszáz szolgáló lelkész egyrésze a római katholikus egyházból tért át, kisebbrészt már maga a fiatal mozgalom képezte ki felállitott teológiai iskolájában, melyet legujabban a cseh állam, az egyetemi Husz János theologiai fakultásba kiván beleolvasztani, hogy ott a protestáns lelkészképzést egységes vezetés alá helyezze. Ennek előmozditása érdekében a fakultásra a cseh egyház részéről egyelőre négy tanárt neveztek ki A gyakorlati tárgyak egyrészét a hallgatók most is az egyházi szemináriumban hallgatják, mely egyben otthonul is szolgál a kb. 60 hallgató részére. A fiatal végzett elkészekkel német, francia és ujabban angol és amerikai szabadelvü és unitárius theologiai fakultásokon is találkozunk, akiknek számára a nezetközi konferenciákon résztvett s ezen intézetek vezetőivel barátságot kötött vezetőik szereztek ösztöndijat. Az utolsó időben az angol és amerikai unitárius theologiai intézetek vezetői Weatherall oxfordi és Snow chicagói dékánok is meglátogatták az egyházat s ez utóbbi fakultása megbizásából az elmult nyáron az egyház 1928-ban megválasztott uj pátriárcháját, dr. Proháczka Gustávot a meadvíllei theologiai intézet honoris causa theologiai doktori cimével is megtisztelte.

Az alábbiakban röviden áttekintjük a fiatal egyház dogmatikai, szertartási és szervezeti felépitettségét, hogy ezeken keresztül elgondolásukkal és munkájukkal megismerkedhessünk.

Dogmájában egyszerü. Az alap a lelkiismeret szabadsága. A ma élő modern gyötrödő ember számára interpretálja a kereszténység egyetemes gondolatait, központi eszméit, a szokásos orthodox dogmai megkötöttség nélkül. Igy hittani tanitása nem szabályszerüen felépitett dogmatikai rendszer, hanem vezető gondolatok összefoglalása, melyek theocentrikusak, Jézus az igazi út, mely Isten felé elvezet, de nem megváltói életmunkáján, hanem saját lelkünk megjavulási vágyán keresztül. A vallásos élet tengelye a jézusi szellem-

ben megfogalmazott személyes Istenfogalom. A szabad akarattal rendelkező embernek módjában áll a jézusi élet követésével választani a jó és a rossz között s az isteni lélek által minden ember részére ajándékképen adott erő: szentlélek segiségével minanyáján közremunkálkodhatunk Istenországa megvalósitásában.

Szertartásaiban, illetve azok külsőségeiben egészen keveset őrzött meg a katholikus miszticizmusból, s annak központi tengelyévé az unitárius vagy ha ugy tetszik szabadelvü keresztény misztikus elgondolást helyezte, s liturgikus cselekményének középpontja a lelkész által minden istentisztelet alkalmával elfogyasztott: Jézus emlékét és szellemi erejét idéző uri szent vacsora. Igy a szertartás a a liturgikus bevezetésen keresztül vezet el az egyházi beszédig. A liturgikus rész gazdag gyorsütemü énekekben, s a modern nyugati és északi protestáns revideált liturgiák felhasználásával szines váltakozó szertartást állitott össze, mely az emlitett emlékezés-szertartás mellett rövid imádságok elmondásából, valamint a lelkész és a gyülekezet által váltakozva mondott, vagy énekelt bibliai részek, vagy választott elmélkedésre alkalmas gondolatokból áll. A prédikáció célja Istenországának hirdetése. Az urvacsorát a hivek részére évente háromszor: karácsony, husvét és pünköst osszák ki. A többi szertartásokat: keresztelés, esketés és temetés, szintén gyakorolják a modern keresztény elgondolás értelmezésében, mely lényegileg azonos a mi unitárius szertartás elméletünkkel. Egyedül a konfirmáció szertartása módosult, s ennek következtében mély értelmezéséből is veszt valamit. Az egész gyülekezet aktivan részt vesz az Istentiszteletben, az éneklésben és a közösen mondott imádságokban, s ennek célja az erkölcsi megjavulás vágyának felébresztése és elősegitése.

Alkotmányában és szervezetében demokratikus. Az egyház hatalma a gyülekezeteken található s igy elgondolásában a közös protestáns egyházalkotmányi elgondolásokon nyugszik. A gyülekezet válaszja meg a lelkészt élethossziglani időtartalomra, aki a gyülekezet vezetését a tanács és a gyülekezeti gyülés segitségével végzi. A lelkészi vezetés mellett a világi elnököket: gondnok, is mindenütt megtaláljuk. A gyülekezetek élükön egy-egy püspökkel négy egyházkerületet alkotnak, s a négy kerület együtt az egyházat, melynek feje a négy püspök közül választott primus inter pares, pátriárcha cimmel, prágai székhellyel. A kormányzásban az egyházi elem mel-

ett a világi is megfelelő arányban résztvesz. Az egyházi igazságszolgáltatást a gyülekezeti és kerületi egyházi választott biróságok végzik. A szertartások alkalmával a lelkészek palástot viselnek, mely külső formájában a csukott régi genfi palásthoz hasonlit, s melyre középen a Husz-kehely, az egyház szimbóluma van ráhimezve. A lelkész ruházatát a lelkészi föveg egésziti ki.

A dogmatikus, szertartási és szervezeti kérdések ismertetése mellett még röviden áttekintjük azokat az általános kérdéseket, melyek ma minden egyházat egyformán érdekelnek.

A cseh állam: iparállam, lakósága iparral és kereskedelemmel foglalkozik, s igy az uj egyház hivei legnagyobbrészben ebből az osztályból, a hivatalnokok közül s csak igen kis részben kerültek ki az agrárosztály tagjai közül. Igy természetszerü volt az, hogy az uj egyház elsősorban is a szociális kérdések megoldása felé forditotta figyelmét, s igyekszik azokat a gyakorlati keresztény életben, jézusi elgondolásban megvalósitani. Ez inditotta arra, hogy csatlakozva a gyakorlati kereszténység stockholmi világmozgalmához, az élet és a munka kérdéseiben a többi keresztény egyházakkal együttmunkálkodva keresse a megoldás utját. Ebben a szellemben dolgoznak most is, s dr. Hnik a keresztény szociologia szabadelvü és modern gondolatait igyekszik theologiai előadásaiban a fiatal lelkésznemzedékben öntudatositani. A munkás és munkaadó között fennáló, s a kapitalizmus természetéből folyó külömbséget az egyház nem tartja helyesnek s ezzel szembefordulva a kálvini orthodxia helyett, az unitárizmus modernizmus szellemében nevelik az ifjuságot az öntudatos szociális szolgálat szellemében. Erős várat épit annak lelkében a másik oldal: a kommunista atheizmus ellen, hogy azután a sziv igazi fegyvereivel felvértezve, harcolhassa meg nagy küzdelmeit. Az egyházi ifjusági szervezetekre nagy sulyt fektet, hiszen a felnött idősebb generáció áttérését sok tekintetben politikai motivumok is elősegitették, de a második generációban: a fiatalokban az egyház önálló s az időn tul is fennáló tanitásait kell öntudatositaniok. Önfegyelmezés és szociális szolgálat azok a gondolatok, melyek minden ember lelkében egyformán otthont kell találjanak. A fiatal ember meg kell ismerje a családi élet szentségét, mely mindenkor, de most is, az egyház és az állam életének egyformán, erős és egyetlen biztos alappillére. A házasság szentsége és tisztasága azok közé a kérdések közé tartozik, melyekkel kapcsolatban

a modern iparállam fiatal egyháza az élet elmechanizálódásának idején önálló és erős keresztény állásfoglalását leszögezi és gyakorlatilag is igyekszik keresztülvinni.

A Csehszlovák egyház nemzeti államban: nemzeti egyház. Születésének percei egybeesnek az állam létrejöttének óráival, munkájában teljes erejével támogatja az állam törekvéseit. Az öntudatos nacionalizmus megtisztuló fogalma majdnem ugyanazon a sikon fekszik, ahol a vallásos élet alapkérdései nyugosznak. Igy világszemléletét e két gondolat együttmunkálkodása teszi teljessé. Az egyház feladata az, hogy a cseh nép számára hirdesse az evangélium orthodox sallangoktól megtisztitott szellemét. Ezt a munkát az állam által biztositott keretek és határok között végzi. Az állam alátámasztja az egyház törekvéseit s igy minden öntudatos és egyházához ragaszkodó cseh polgárnak kötelessége az állam jelenlegi kereteinek, ápolása, fenntartása és ha kell megvédése is. Bár a nemzetközi béke elősegitése érdekében együttmüködik az egyházak világszövetségével, mely a béke életmunkáját igyekszik az egyházi élet keresztény szelleme öntudatositásán keresztül elősegiteni, s igy harcol az örökbéke szellemét veszélyeztető örök háboru ellen, — de mint nemzeti állam nemzeti egyháza, a defenziv, védekező-háboru jogosultságát és szükségét elismeri, hogyha ez ugyanakkor a vallásos és erkölcsi élet jelen állapotának biztositását és fenntartását is jelenti.

Szabadelvü állásfoglalása késztette a fiatal cseh egyházat arra, hogy már 1927-ben keresse a kapcsolatot az unitárius és szabadelvü keresztény egyházakat és mozgalmakat egybekapcsoló világszövetséggel. A prágai és a koppenhágai konferencián részt vesz kiküldöttei által, s egyik professzora az első nemzetközi theologiai szemináriumban előadást is tartott. Az elmult nyáron az egyház fejét a koppenhágai konferencia a hattagu tanács tagjai közé is beválasztotta. A Nemzetközi Társulat tagjai közül elsősorban az angol és amerikai unitárizmussal lépett kapcsolatba, mely fiatal lelkészei részére hamarosan több ösztöndijat is létesitett. A szabadelvü német kereszténység szelleme különösen liturgiája kialakitásában volt segitségére. Egyházunk vezetőivel nemzetközi gyüléseken, fiatal lelkészekkel külföldi főiskolákon találkozott tagjaik barátságos érdelődést mutattak a legrégibb szabadelvü keresztény mozgalom, a magyar unitárius egyház theologiai elgondolásai és egyházi élete irányában.

Ha különféle nyelveken is szólunk, és sok a külömbség közöttünk, Istenországa eljövendő épitésének mindnyájan szolgái és munkásai vagyunk.

Oxford, 1934. *Ferencz József.*

Szózat
a cluji unitárius kollégium
volt tanulóihoz!

Ezelőtt három évvel nyilt levélben hivtam föl dr. Gál Kelement, ki kolozsvári kollégiumunknak 40 évig tanára, 30 évig igazgatója volt, hogy a Kollégium történetét irja meg. Dr. Gál Kelemen a felhivásnak eleget tett. Készen van az 55 ivre terjedő két kötetes mű kézirata. Ám de ehhez senki sem férhet hozzá, éppen mint az Uzoni-Kozma hatalmas könyvéhez.

Kit nem érdekelne, sőt kit nem izgat, az a gondolat, hogy milyen képet ad az én, a mi, a régiek iskolájáról az irodalomnak, s tehát a nagy magyar olvasóközönségnek az a könyv, amely mindent egybefoglalt a kezdettől, vagyis János Zsigmond fejedelemtől Brassai Sámuelig.

Megjelennek benne: apák, ősapák, püspökök, tanárok, jóltevők, kik az intézet viszontagságos életét vezették, fenntartották.

Az óvári, főtéri, magyarutcai kollégiumok lelke szólal meg benne. Találkozunk a mindenkori ifjuság főnökével, a seniorral, aki parancsolója, rendtartója és alamizsna osztója volt az együttélő diákseregnek. Három nemzet: a magyar, székely és szász, helybeli s a távoli bércek fiai itt barátkoztak s itt tanultak meg türni, tanulni nélkülözni és gazdálkodni. Egész Erdély figyelme rajtok volt, mert ők gyalog vagy szekéren, Háromszék határáig is eljártak búzát, kenyeret, kalácsot, túrót és szalonnát gyüjteni, midőn a katonai karhatalom kiverte őket házukból és összes vagyonukból. Vigasztalni is eljártak a városi meg a vidéki halottak koporsójához énekkel, orációval, ritmussal, akár három nyelven is, amit kedvesen fogadott a gyászoló család, a püspök, főpap s a tanár prédikációja mellett.

Egész Erdély változatos élete tükröződik vissza a kollégium történetében.

Jól esik a mai léleknek, ha olykor megfürödhet a régi dicső-

ség éjji homályában. Megnyugtat és uj munkára serkent, ha a mai sivár jelennél még keményebb megpróbáltatásban szemléljük őseinket. Boldoggá tesz, ha azt olvassuk, hogy itt a fajok egybeolvadtak s gyülőlet helyett szeretet és barátság táplálta a sziveket.

Meg fognak jelenni a ma életben levők előtt a régi kedves tanárok, kikről annyi érdekes diákmegjegyzés hangzik el minden találkozó ünnepen. Ujra fogjuk élni saját legendás multunkat s minden kedves óráért hálás köszönetet mondunk annak, aki jelenné tette számunkra multunkat. Erre a szerepre vállalkozott dr. Gál Kelemen s ő a maga feladatát nagy fáradsággal, idegszaggató szorgalommal teljesitette.

Mi következik most? Az kedves *véndiákok,* régi tanulók és osztálytársak, hogy mi vegyük át a munka ránk eső részét: *a kiadás költségét.* Ez csekélység az övéhez mérten, mert a két kötet könyvért csak 300 leut kell adni. A könyv husvétra piacra fog kerülni. Rajta, siessen hozzájárulni mindenki! Minden papi könyvtár, minden magánkönyvtár gondoskodjék a maga példányáról.

Bizom, hogy együttesen, egyesült akarattal valóra váltjuk azt, ami most ránk vár és tőlünk függ. Siessen a találkozóra minden volt diák. Remélem, hogy a könyv hátsó lapjait mi előfizetők fogjuk megtölteni. Ez lesz az utolsó névsorolvasás!

Cluj, 1935. január 20.

Dr. Boros György,
püspök.

Antenna -- monológ.

Itt lakom fent, a házak tetején.
S ha szél jő, lengek puhán, csendesen
Rajtam megy át a dal s a fájdalom,
Belőlem nem jő vissza semmi sem.

Vagyok: titok. A lelkem néma, zárt.
Sokat tudok, de ajkam nem beszél.
A lelkek dübörgését hallgatom
S csak drótom leng, ha néha fú a szél, ...

(Cluj.) *Deák Berta.*

Kisgyörgy Sándor.

1845–1935.

Ha valaki az unitárius lelkipásztor eszményi képét akarná leirni, alig találhatna jobb mintát, mint a Kisgyörgy Sándor 57 évi papi müködése. Ha viszont az unitárius lelkész családi életének a mintáját akarná megfesteni, arra is alig találna szebb példát, mint a Kisgyörgy Sándor 60 évre terjedő családi élete. Nem a tudományok mélységes útvesztőjében ujabb igazságokat kereső tudós, hanem a gyakorlati élet mezején biztosan járó apostol volt. Nem a nagy világ előtt való szereplés és feltünni vágyás embere, hanem a zajtalan és állandó munka barázdáit hasogatta A szeretet és jóság irányitotta minden lépését. Két oltára volt: egyházközsége és családja. A kettő között az egyensulyt mindig meg tudta tartani, egyiket a másikért fel nem áldozta. Minden munkáját a hüség és a pontosság jellemzi. Kötelességeit mindig jókedvvel végezte, s kedves humora még a legnehezebb napokban sem hagyta el.

Példányszerü életén valóban az Isten áldása volt. Boldog házasságban töltött 60 évet. A gyermekek és unokák seregében gyönyörködhetett. Hivei szeretettel és megbecsüléssel vették körül. Az Odorhelyi egyházkör hosszu időn keresztül az esperesi tisztséggel tüntette ki, majd az egyházi főhatóság tb. esperesi cimmel ruházta fel. 57 évig teljesitett lelkészi szolgálatot s öt évig élvezte a jól megérdemelt nyugalmat. Élete 90-ik évében halt meg. Olyan isteni adományok ezek, amelyek csak kivételes egyéneknek jutnak osztályrészébe. Kisgyörgy Sándor az volt. Béke poraira s áldás emlékére.

V. A.

IRODALOM.

Szentmártoni Kálmán. „János Zsigmond Erdélyi Fejedelem Élet- és Jellemrajza." Cristur 1934. Globus könyvnyomda Odorheiu 8⁰ 357 old.

Az „Unitárius Irodalmi Társaság Dr. Ferenczy Géza elnök kezdeményezésére és az általa felajánlott 12,000 leu pályadijra hirdetett pályázat eredményeképen jelent meg ez a vaskos kötet, amely — bár első kidolgozásában nem nyerte el az egész pályadijat — az eredmény kihirdetése után a birálat figyelembevétele és az annak alapján eszközölt simitások és kiegészitések által tartalmában és formájában nemcsak megközelitette, hanem el is érte azt a célt, amelyet vártunk tőle. Azokból a fellegekből, amelyek Forgách Ferenc elfogultsága s az utánna kritika nélkül dolgozó törétnetirók munkája folytán beárnyékolták az erdélyi történelemnek ezt a kimagasló alakját, most a maga szépségében, történelmi nagy hivatása betöltésében jelenik meg előttünk a János Zsigmond képe. Szentmártoninak sikerült megszerezni a bécsi volt császári és királyi házi- udvari- és állami levéltárnak János Zsigmondra és korára vonatkozó kiadatlan, gazdag anyagát, s ennek felhasználásával egészen új világitásba helyezte a János Zs. lelki arculatát. Politikai, harci, közmüvelődési és vallási szereplésében egyaránt a maga kiválóságában áll elöttünk ez a királyi sarjadék, akit a sors méltatlan üldözései nem csüggesztettek el, hanem még megedzettek fejedelmi küldetése betöltésére. Különösen ama kor vallásügyi viszonyainak a megrajzolásában állitotta az iró János Zsigmondot oda, ahol van az ő igazán megérdemelt helye. Hogy azonban az elfogultságnak még a látszatát is elkerüljük ide iktatjuk Nyirő Józsefnek erre vonatkozó méltányoló megjegyzéseit. „Hogy mit tett ez a korán, alig 31 éves korában elhunyt uralkodó, annak teljes és kimeritő képét nyujtja Szentmártoni, aki azt a tohuvabohuszerü időszakot bámulatos tisztasággal, elevenséggel és hüséggel állitja elénk mindössze

nyolc fejezetben, de semmi ki nem marad, hanem minden lélekzetállitóan él és hat, halad a végkifejlés felé tökéletes egységben, szerencsében és világosságban a pillanatról pillanatra változó és torlodó, egy egész nép élet-halál kérdését jelentő sulyos események láncolatán keresztül annak a beigazolására, hogy a János Zsigmond személyén és egyéniségén keresztül mentette meg ez a század a magyar nemzeti eszmét s a világon ő az első, ki biztositja a vallás szabadságát s ezzel maga-magát és Erdélyt világtörténelmi jelentőségre emelte." (Keleti Ujság XVIII.-évf. 22 sz. 6 old.) Ennél szebb szavakkal nem fejezhetnök ki Szentmártoni müvének értékét és jelentőségét. Dr. Ferenczy Géza főgondnok a pályatétel kitüzésével és jutalmazásával, Szentmártoni Kálmán a mü buzgó és tárgya iránt meleg szeretetet tanusitó megirásával elévülhetetlen szolgálatot tettek az unitárius egyháznak és az egész erdélyi történelem-irásnak. A mü ára 120 leu. Kapható a szerzőnél (Cristur) és az Unitárius iratterjesztőnél. (Cluj, Liceul Unitarian.)

Erdő János. „A népfőiskola jelentősége népünk életében," 8⁰-rét 8 old.

Ujabb időben mind nagyobb figyelem fordul a falu és a nép kulturájának emelése felé. Ennek a célnak a szolgálatát kivánja biztositani a népfőiskola, amely Dániában, Svédországban, Angliában, Németországon, Csehországban, Magyarországon és Ausztriában egy vagy más formában régebb idő óta létezik. Nálunk is ujabban minél többen kezdik belátni, hogy az elemi iskolai nevelés nem elég az általános müveltséghez, hogy az elemi iskolákon kivül is társadalmi uton pótólni kell az iskolai nevelés hiányait. Ezt a célt szolgálná a népfőiskola, melynek hivatása: kapcsolatot teremteni a nép és tudomány, a tömeg és a hivatásos tudósok között.

Ezeket a gondolatokat fejti ki és alkotja meg a fiatal szerző a kezünk alatt levő füzetben, melyben a mai oktatási rendszerünk hiányosságai mellett a szervezendő népfőiskolák különböző formáira azok lehetőségeire és tananyagára mutat rá kellő körültekintéssel. Soraiból a nép szeretete s az ifju lelkesedése sugárzik. Akik népünk boldogulását szivükön viselik, azoknak ajánljuk e kis füzet olvasását és gondolatainak megvalósitását.

KÜLÖNFÉLÉK.

A „Keresztény Magvető“. Folyóiratunk jelen füzete a 66-ik kötetet nyitja meg. Ez a 66 kötet 74 év szellemi termékeit foglalja magában. Az első kötet 1861-ben jelent volt meg. Azóta sok szép napot, de zavaros és viharos időket is élt át, azonban kitüzött céljától: a szabadirányu kereszténység szolgálatától, soha nem tért el. Ezen a régi uton kiván haladni a jövőben is. Éppen ezért tért szentel minden olyan irányu dolgozatnak, ami az egyetemes kereszténység haladását, különösen az unitárizmus fejlődését és épitését szolgálja. Ebből következik, hogy mindazoknak, akik a tiszta evangéliumi szellem ápolását s a gyakorlati életben való terjedését szivükön hordozzák, nemcsak olvasniok, sanem érte bizonyos áldozatot hozni is kötelességük. Testvéri szeretettel kérjük azért olvasóinkat, hogy idő és fáradság kimélése szempontjából is hátralékaikat rendezni, s az uj év alkalmából előfizetéseiket megujitani sziveskedjenek, hogy a jelen válságos idők megpróbáltatásain folyóiratunkat átvezethessük. Előfizetési ára Romániában 200 lej, mely összeg Hadházy Sándor cimére (Cluj, Liceul Unitarian) küldendő. Magyarországon 8 Pengő, ami az Országos Központi Hitelszövetkezetnél (Budapest V. Nádor u. 22 sz.) fizetendő be. *Szerk.*

Kossuth és az unitárizmus. Unitárius körökben ismeretes az a tény, hogy Kossuth Lajos 1884 március 18-án egy terjedelmes levelet irt Turinból Kovács Jánosnak, a kolozsvári unitárius főgimnázium akkori igazgatójának, aki amerikai útja alkalmából a turini remete előtt sok régi emléket ujitott fel, s a többek között édes anyjának ott talált arcképét is felajánlotta. A történelmi jelentőségü levélnek az unitárius vallásra vonatkozó részletét aktuálitásánál fogva fölujitjuk olvasóink emlékezetében. A többek között ezeket irja: „Nem habozom bevallani, hogy az unitárius hitvallásnak volnék hajlandó legterjedtebb s legtovább tartó jövendőt igérni és pedig azért, mert a fősulyt nem transcendentális speculatiókra, melyeknek eredete az indus védákra vezethető vissza, (Trimourti) nem mysticus

dogmákra, melyeknek egy némelyikéről irva van: „credo quia absurdum“ hanem Krisztus erkölcstanára, az emberszeretetre fekteti, mely a társas lénnyé alkotott emberiség tökéletesedésének törvénye, melynek uralma nélkül soha sem lesz megadva az emberiségnek az a nagy áldás, melyet Krisztus e szavakkal kivánt követőinek: „*béke legyen veletek*“. Az egész terjedelmes levélnek az eredeti után készült fény-lenyomatát Kovács Kálmán tanár a cluji kollégium könyvtárának ajándékozta. Itt emlitjük meg, hogy Kovács Kálmán „Kossuth és az unitárizmus“ cimen a budapesti D. F. egyletben e levél alapján érdekes és nagyhatásu előadást tartott.

A budapesti unitárius ifjuság január hó 3—6 között tartotta meg téli konferenciáját. A konferencia tárgyköre a modern ember lelki problémáira és az ezzel kapcsolatos kérdésekre terjedt ki. Az előadásokat követő vitákból és megbeszélésekből, amelyben a hallgatóság elég tevékeny részt vett, azt a meggyőződést lehetett levonni, hogy a budapesti unitárius ifjuság vallásos gondolkozásu, sőt nagyon szeret a vallási miszticizmusba merülni. Az ifjuság előtt most már a legelső teendő az, hogy a szemlélődő és a tétlenségig menő vallásos miszticizmustól jusson el a cselekvésig és a hivatásos munkáig. Magyarországon csak a cselekvő és munkálkodó unitárizmusé a jövő. Ez pedig az ifjuságtól függ, mely remélhetőleg felébred, munkához lát és beváltja a hozzáfüzött reményeket.

(*E. J.*)

A szabadelvü kereszténység és vallásszabadság nemzetközi társulata az elmult nyáron Koppenhágában megtartott konferenciájával kapcsolatosan megrendezte az első szabadelvü kéthetes theologiai szemináriumot. A nemzetközi hallgatóság 18 résztvevőből állott, akik három erdélyi unitárius lelkész és két akadémita lelkészjelölt mellett 6 ország: Amerika, Anglia, Svájc, Dánia, Hollandia és Csehország szabadelvü fiatal lelkészeiből és theologiai hallgatoiból tevődtek össze. Az előadó tanárok Prof. Mosbech és Prof. Bentzen a dániai, Prof. Fagginger-Auer Harvard, Amerika, Prof. Spisar Prága és Prof. Lindeboom Groningen, Hollandia voltak. Kisebb előadásokat tartottak Prof. Skinner Amerika, Prof. van Holk és dr. Bleeker, Hollandia. — A megtartott nemzetközi theologiai szeminárium, ha nem is váltotta be teljesen a hozzá füzött reménységeket, eredményes és értékes volt abból a szempontból, hogy a fiatalabb nemzedék tagjai az együtt eltöltött idő alatt

egymással megismerkedve, barátságot kötöttek, melynek értékét és eredményeit a jövendő fogja megmutatni. — A nemzetközi Társulat értesitése alapján jelezzük, hogy az idei nyáron a második szemináriumot Bernben, Svájc szép, de nagyon drága fővárosában szándékozik megrendezni. A kéthetes szeminárium időpontja 1935. aug. 19—31. A szeminárium az egyház mai modern feladatainak megvizsgálásával kiván foglalkozni. Az előadásokat a következő felkért előadók fogják megtartani: Prof. Werner, Bern: A szabadelvü protestántizmus főbb egyházi alakulatainak theologiai alapvetése. Prof. Skinner, Amerika: A házasság kérdése és a nemek egymáshoz való viszonya. Prof. van Holk, Leyden: Az egyház és az állam problémája. Prof. Schjelderup, Bergen, Norvégia: A lelkészi szolgálat főbb kérdései a modern lélektan megvilágitásában. A Brahmo Somaj egy képviselője az indiai vallásos életet fogja ismertetni, s rövidebb előadások egészitik ki a programmot. — Szeretnők, ha ezen a szemináriumon is részt vennének erdélyi unitárius egyházunk képviselői. Megjegyezzük, hogy az 1936. év nyarára tervezett harmadik nemzetközi theologiai szemináriumot a hollandiai titkárság Budapesten szándékozik megrendezni. F. J.

A Leiden International Bureau, az ifjuság szabadelvü keresztény nemzetközi szervezete, mely az elmult nyáron alapos megreformálás után kezd tényleg nemzetközi arculatot mutatni, megjelentette első Bulletinjét, melynek a koppenhágai konferenciáról szóló beszámoló cikkei német és angol nyelven jelentek meg. Sajnálattal látjuk, hogy a hollandiai titkárság jelentésének a tagokat összeállitó fejezete nagyon hibás, de reméljük, hogy a kezdet nehézségeinek leküzdése után életerős és megértő munka, fog a mozgalom talajából kisarjadni. Carter, londoni unitárius lelkész, megválasztott uj elnök vezetése alatt a nyáron Bernben tervezik következő seregszemléjük megtartását. *F. J.*

Prof. Fagginger-Auer az amerikai Harvard egyetem tudós történésztanára, a modernizmus szellemének egyik apostola, karácsonyi szünidejét ujra Európában töltötte, s a berlini és marburgi, valamint a prágai cseh egyház theologiai fakultásain előadásokat tartott. — Clujt még ő sem fedezte fel.

A Chaning Hause School neve ismerősen csendül meg lapunk olvasói előtt. Az 1885-ben, Londonban Scharpe Matild által alapitott s elsősorban is angol unitárius lelkészek leányai nevelését

elősegitő intézet most ünnepli fennállása ötvenesztendős jubileumát. Az intézet az elmult félszázad alatt nagy fejlődésen ment keresztül s ma egyike a legjelesebb angol leánynevelő intézeteknek, mely a lányok nevelését egészen egyetemi tanulmányaik megkezdéséig el· végzi. Jelenleg Miss Haigh vezetése alatt folytatja müködését. Ebben az intézetben az alapitó egyik hozzátartozója Scharpe Emilia alapitványai kamatainak segitségével unitárius leányaink hosszu sora töltött el egy két tanulságos esztendőt, akiknek neveit emlékezet okából ide feljegyezzük: Fangh Erzsébet, Pákey Márta, Boross Irén, Kovács Irén, Zsakó Lenke, Jäger Gizella, dr. Pünkösti Mária, Tompa Mártha, Boros Rózsika, mig a világháboru után: Sámy Magda, Bácsi Mária, dr. Diószeghy Erzsébet és Pálfi Rózsika. Az ösztöndij kamatait jelenleg senki sem élvezi. Egy magyar unitárius kisleány, Lengyel Menyhért budapesti unitárius hitrokonunk, jelenleg Londonban élő világszerte ismert magyar drámairó leánya folytatja tanulmányait az intézetben. Az ötvenesztendős évfordulóra mi is elküldjük szerencsekivánatainkat, azzal a reménységgel, hogy a jövőben az alapitványi helyen ujra magyar unitárius leányt is tudhatunk. *F. J.*

Barth Károly bonni egyetemi tanárt, a dialektikai theologiai iskola vezérét, a németországi evangéliumhoz ragaszkodó protestánsok mozgalmának szellemi vezérét a harmadik birodalom kultuszkormánya állásától felfüggesztette, mert az uj tisztviselői esküt, mely a birodalom vezetőjével szembeni feltételen lojalitást kiván meg állami alkalmazottaktól, nem volt hajlandó letenni. Távozásával a legismertebb német theologiai professzor hagyja el katedráját. Mély sajnálattal regisztráljuk ezt az eseményt, mely az áldatlan német protestáns belső harcnak egyik legujabb állomását jelenti. Félő, hogy a saarvidéki hatalmas német győzelem után a vallási türelmetlenség ujra teljes erővel tombolásba kezd. Mi, akik évszázadokon keresztül éreztük ennek munkát és fejlődést megbénitó hatását, együtt érzünk a szenvedő német protestánsokkal. Barthot, akinek egy rövid tanulmányát, Jakab Apostolról, folyóiratunk egyik régebbi száma forditásban bemutatta, aki különben svájci származásu német lelkész volt, a berni és a zürichi egyetem is meghivta rendes tanárául. — Megjegyezzük, hogy nem ellenőrizhető forrásból ugy értesültünk, hogy Gogarten Frigyes, jénai theol. magántanár, a barthi theologiai irányzat lutheránus apostola belépett a német keresztények

mozgalmának tagjai közzé. S ha igaz is a hir, nem lehet tudni, hogy meggyőződés vagy kényszer vezette lépése megtételére. *F. J.*

A London Domestic Mission Society január 13-án ünnepelte meg fennállása százesztendős évfordulóját. A szolgálatot dr. Gow brightoni lelkész végezte, aki hosszu ideig állott a londoni unitárius missziói munka szolgálatában. Beszédében megállapitotta, hogy ez az unitárius alapitású intézmény a legelső, mely angol földön, a szociális reformmunka hazájában munkásságát az evangélium szellemében a szegények és elhagyottak között megkezdette. A későbbi alapitású s világhirre szert tett intézmények, mint a Salvation Army, Church Army és Toynbee Hall, ugyanezzel a szelemmel indulnak el munkamezeikre és az egyes felekezetektől független egyetemes keresztény szellemtől indittatva munkálkodnak különösen a nagyvárosok anyagilag és kulturális szempontból szegény és elhagyatott munkásnegyedeiben. — De ugyanakkor, amikor a multat megbecsüljük, amikor szeretettel adózunk azok emlékezete előtt, akik életmunkájukat szentelték ennek az eszmének elinditására és felvirágoztatására, akkor nem szabad megállanunk. Unitárizmusunk haladást és fejlődést is jelent. Uj problémák és uj feladatok előtt állunk a jelenben, s ezek megoldása körül a jelen unitárius nemzedéknek kell az első kapavágást elvégeznie. — Őszhaju öreg ember dr. Gow lelkész, aki igazi lélekkel, öntudatos unitárius szellemmel a missziói munka százesztendős évfordulóján is a megállás helyett a továbbhaladást, uj területek és gondolatok ápolását és müvelését hirdette. *F. J.*

Dr. Drummond Vilmos, az angol unitárius egyház tiszteletbeli missziói lelkésze, aki első volt angol testvéreink közül, s már 1919-ben meglátogatott, az elmult január 20-án este a londoni rádió által közvetitett Istentiszteletet tartott, melyben a szeretet lelkének hatalmáról beszélt. *F J*

Burján Gyula volt róm. kath. lelkész és vallástanár, miután áttért egyházunkba, a törvényben előirt különbözeti vizsgát letette és unitárius lelkészképesitő bizonyitványt szerzett. A Főt. püspök úr segédlelkésznek nevezte ki Merestibe. Áldás kisérje munkálkodását.

Fikker János plăieşti lelkész a teol. akadémia vizsgáló bizottsága előtt középiskolai vallástanári vizsgát tett. Fiatal lelkésztársunknak sok sikert kivánunk további pályáján is.

Lőfi Ödönné szül. Ferenczy Zsuzsánna.

Olyan volt mint egy szép álom, amelyet látni és átélni olyan édes és boldogitó. De minél édesebb az álom, annál fájdalmasabb a rideg valóra ébredés. Mi nem is tudjuk elhinni, hogy annak a szép álomnak vége van. Mintha még mindig látnók szemének ragyogó sugarait, éreznők arcának derüt árasztó melegségét, hallanók hangjának lágy csengését. Mintha most is ott látnók a belini parochián, amelyet ugy megtöltött jelenlétével, hova fényt és melegséget árasztott szelid szavával, jóságos mosolyával és munkás kezével. Nem, mi nem akarjuk elhinni, hogy végleg itt hagyott volna minket, ki annyira szeretett, s kit mi is igen szerettünk. A sir s a koporsó nem lehet örök választó fal közöttünk. Mi tovább látjuk a régi, szép álmot. Csak testileg mentél el, de itt fogsz élni tovább is szavaidban, cselekedeteidben. A férji hüség, a gyermeki szeretet s a testvéri ragaszkodás legyőzi a halál hatalmát. Édes Zsuzsa, mi hiven őrizzük feledhetetlen, drága emlékedet!

Gyászhirek: *Csehétfalvi Albert Iván* nyug. müszaki főtanácsos a judeţul Alba államépitészeti hivatal volt főnöke, az unitárius egyház főtanácsának és a turdai kebli tanácsnak tagja, élete 82-ik, boldog házasságának 48-ik évében 1934. dec. 2-án Turdán elhunyt. A jeles imádkozó Albert Jánosnak volt a fia, megáldva kiváló szellemi javakkal, amelyeknek birtokában szép és eredményes földi pályát futott meg, hol a köztisztelet övezte a hiv munkást. — *Renner Emilné szül. Bodnár Czucika* élete 38-ik, boldog házassága 18-ik évében január 17-én Clujon rövid szenvedés után elhunyt. A testben és lélekben szép nőt, áldottemlékü hitvestársat és önfeláldozó édes anyát a város társadalmának mély részvéte kisérte sirjába. Emléke áldott a családban és a társadalomban. — *Bartók Endre* adamoşi lelkész január 22-én élete 48-ik, lelkipásztori müködése 24-ik évében elhunyt. A halál hatalma derékben törte ketté az izmos tölgyet, mely előtt még olyan szép hivatás állott, hogy árnyékában lelki nyugalmat találjanak a szenvedők és elfáradottak. Őszinte részvéttel osztozunk szeretett szolgatársunk elhunyta fölötti fájdalomban. *Nagy Ferenc* nyug. áll. isk. igazgatótanitó élete 73-ik, boldog házassága 39 évében január 21-én Odorheiun elhunyt. 46 évet töltött a magyar tanügy szolgálatában. Székely fajának testben és lélekben erős képviselője. Hivatalában pontos és hüséges szolga, kinek nemzedékek nőttek fel lábainál, kik hálás kegyelettel áldják emlékét. A messze kiterjedt család fájdalmában őszinte részvéttel osztozunk, s emlékét kegyelettel őrizzük.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.